

Małgorzata Milecka

architekt krajobrazu
Katedra Projektowania i Konserwacji Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

landscape architect
Department of Landscape Design and Conservation
Faculty of Horticulture and Landscape Architecture
University of Life Sciences in Lublin

Działania konserwatorskie w parku zabytkowym w sytuacji silnej degradacji substancji zabytkowej na przykładzie Białaczowa

Conservation works in a historic park in case of high degradation of historic substance illustrated with an example of Białaczów

Abstrakt

Białaczów jest cennym przykładem regularnie rozplanowanego miasteczka szlacheckiego ze wspólnym zespołem rezydencjonalnym z okresu klasycyzmu. Duża część zabytkowej substancji obiektu znajduje się w złym stanie, głównie ze względu na zniszczenia parku spowodowane przez trąbę powietrzną, jaka przeszła nad Białaczowem w lipcu 2011 r. Założenie parkowe, kształtowane w różnych okresach przez wybitnych planistów, było do niedawna uznawane za jedno z najpiękniejszych w tej części Polski. Zniszczenia na skutek żywiołu bezpowrotnie odebrały założeniu piękną oprawę, jaką dawał dojrzały starodrzew, a cały park pozbawiły czytelności kompozycji przestrzennej. Autorka artykułu stara się ukazać główne problemy działań konserwatorskich oraz wnioskuje o opracowanie procedur szybkiego reagowania usprawniających działania ratownicze dla obiektów, które mogą w przyszłości znaleźć się w analogicznej do Białaczowa sytuacji.

Słowa kluczowe: zespół pałacowo-parkowy w Białaczowie, zmiany klimatyczne, trąba powietrzna, zabytkowy park, prace konserwatorskie

Abstract

Białaczów is a valuable example of a small town with the regular urban layout and a magnificent residential complex from the Classicist period. A vast part of the historic substance of the site remains in a bad shape, mainly due to destruction of the park caused by a whirlwind that struck Białaczów in July 2011. The park complex, shaped in different periods by outstanding planners, had been recognised as one of the most beautiful ones in this part of Poland, until then. Damages induced by the destructive force of nature have irrevocably taken away the beautiful old trees and deprived the entire park of spatial clarity. The author of the article tries to present main problems faced by those who carried out conservation works. She also requests the development of rapid response procedures that streamline emergency actions necessary for the sites which may find themselves in an analogous situation as Białaczów in the future.

Keywords: palace and park complex in Białaczów, climate change, whirlwind, historic park, conservation works

Wprowadzenie

Zespół pałacowo-parkowy w Białaczowie, cenny przykład architektury rezydencjonalnej, charakteryzujący się zarówno wysokimi walorami kulturowymi, jak i przyrodniczo-krajobrazowymi, został wpisany do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach z dnia 15 czerwca 1967 roku, znak KL.IVA-2/l/334/67. Towarzyszący

Introduction

The palace and park complex in Białaczów – a valuable example of residential architecture, characterised by high cultural as well as natural and landscape values, was entered to the register of monuments by Decision of the Regional Monument Inspector in Kielce on 15 June 1967, ref. no. KL.IVA-2/l/334/67. A landscape park accompanying the palace, shaped by outstanding

pałacowi park krajobrazowy, kształtowany przez wybitnych planistów, uznawany był do niedawna za jedno z najcenniejszych założeń ogrodowych w Polsce. W wyniku wieloletnich zaniedbań pielęgnacyjnych, ale w szczególności w wyniku niszczycielskiej siły wiatru park uległ ogromnym zniszczeniom, których do dziś nie udało się naprawić. Trąba powietrzna, jaka przeszła dnia 14 lipca 2011 roku przez powiat opoczyński, w ciągu kilkunastu minut zniszczyła okoliczne lasy, a część zabudowań pozbawiła dachów. Najbardziej jednak ucierpiał park w Białaczowie. Ogrom zniszczeń sprawił, że niemożliwe stało się poruszanie się po nim – powywracane potężne, wielowiekowe drzewa, z wyrwanymi korzeniami, tworzyły swoiste rumowisko. Zniszczenia były nieporównywalne z jakimikolwiek innymi, powstałymi na skutek czynników naturalnych, jakie do tej pory dotknęły założenia ogrodowe w Polsce (il. 1, 2, 3).

Po zdarzeniu tym służby konserwatorskie wraz z zarządcą obiektu (Starostwem Powiatowym w Opocznie) natychmiast przystąpiły do prac, ustalając kierunki działań zabezpieczających zabytek. Pomimo wysiłków obu stron do tej pory zespół znajduje się w bardzo złym stanie. Skala zniszczeń, związany z tym zakres niezbędnych prac rewaloryzacyjnych i ich koszty są ogromne. Obecnie obiekt nie ma prawdziwego gospodarza, bowiem niedługo po kataklizmie stracił użytkownika, jakim był Dom Opieki Społecznej w Białaczowie. Następnie zabytek wydzierżawiano,

planners, used to be recognised as one of the most valuable garden complexes in Poland. Due to long-term negligence and, in particular, as a result of destructive force of wind, the park faced massive ruination that has not been alleviated so far. A whirlwind that raged through the Opoczno Poviat on 14 July 2011 devastated nearby forests and blew off roofs of several buildings within a dozen minutes. Unfortunately, the park in Białaczów suffered the most. The scale of destruction was so massive that moving around the park was impossible – gigantic, centuries-old trees had been uprooted to form a heap of rubble. The situation was incomparable with any other devastation caused by natural agents ever to have struck garden complexes in Poland (fig. 1, 2, 3).

Following this event, monument protection services together with the complex supervisor (Starost's Office of the Poviat in Opoczno) immediately began remedial works and determined directions

1. Frontowa elewacja pałacu w Białaczowie, widok od południowego zachodu, 2008. Wszystkie fot. M. Milecka
1. Front elevation of the Białaczów palace, view from the south-west, 2008. All photos by M. Milecka

2. Podjazd pod pałac wkrótce po zniszczeniach spowodowanych przez wicher, 2011

2. A driveway to the palace shortly after destruction caused by the storm, 2011

3. Frontowa elewacja pałacu, widok od południa, 2014

3. Front elevation of the palace, view from the south, 2014

a jednocześnie poszukiwano dla niego nowej funkcji. Istotne pytanie, jakie nasuwa się w tym przypadku, to: czy dopuszczenie do dzierżawy tak zniszczonego obiektu jest właściwym rozwiązaniem? I czy państwo nie powinno objąć szczególnym mecenatem tak wartościowego i doświadczonego klęską żywiołową zabytku? Pozostałe refleksje dotyczą konieczności opracowania sprawnych procedur, jakie w przyszłości wspomogłyby działania konserwatorskie w przypadku zaistnienia zdarzeń o podobnych skutkach. Dotyczy to zarówno zakresu przygotowania dokumentacji, jak i zasad prowadzenia prac konserwatorskich w sytuacji kryzysowej, a więc zdecydowanie odmiennej niż ma to miejsce w typowym postępowaniu dotyczącym rewaloryzacji parku. W tak wyjątkowych przypadkach istotne są także formy udzielania celowej pomocy finansowej, na przykład przez wojewódzkie fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej, a nawet przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Problem zmian klimatycznych w aktualnych badaniach i przygotowaniu procedur szybkiego reagowania

Zmiany klimatu mają i będą miały duży, bezpośredni i pośredni wpływ na wiele sektorów gospodarki, jak i na samo społeczeństwo, poprzez oddziaływanie na fizyczne i biologiczne składniki ekosystemów, takie jak woda, gleba, powietrze, różnorodność biologiczna¹. Problem ten jest niezwykle istotny i ostatnio coraz częściej uwzględniany w badaniach polskich i światowych ośrodków naukowych oraz w opracowywanych na ich podstawie prognozach².

W kontekście prognozowanych zagrożeń, jakie niosą zmiany klimatyczne, Komisja Europejska opublikowała w dniu 1 kwietnia 2009 roku dokument pod nazwą *Biała Księga. Adaptacja do zmian klimatu:*

of protective measures. Despite efforts of both sides, the complex has remained in a very bad condition. The scale of destruction, the related scope of necessary revalorisation works and their costs are gigantic. Currently, the complex does not have a true host, since shortly after the cataclysm the user – Community Care Centre in Białaczów – withdrew from the area. Then the historic site was leased and at the same time a new function for it was sought. A significant question that appears in this case is whether putting such a damaged complex for lease represents an appropriate solution. And should the state not cover such a valuable monument struck by a natural disaster with special patronage? Other reflections concern the need to develop efficient procedures to assist conservation works in the future, should events with similar effects take place. It concerns both the scope of documentation and rules of conducting conservation works

europeskie ramy działania, w którym określiła zakres działania UE na lata 2009-2012 na tym polu. Rząd RP przyjął stanowisko w sprawie *Białej Księgi* w dniu 19 marca 2010 roku, podkreślając potrzebę opracowania planów adaptacji dla sektorów i obszarów wrażliwych na zmiany klimatyczne. Podjęto decyzję dotyczącą opracowania Strategicznego Planu Adaptacji do 2020 roku (SPA2020), będącego elementem szerszego projektu badawczego o nazwie KLIMADA, oraz przyspieszenia prac nad nim³. Niestety, prawdopodobnie dlatego, że skala problemu jest bardzo szeroka, a kwestie zabezpieczania gospodarki oraz życia ludzi uznane za najistotniejsze, program ten jedynie pośrednio odnosi się do ochrony dóbr kultury, w tym kompleksów historycznej zieleni⁴. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że opracowanie SPA2020 wpisuje się w działania na rzecz osiągnięcia celu nadrzędnego *Białej Księgi* oraz unijnej strategii adaptacji do zmian klimatu, jakim jest poprawa odporności państw członkowskich na aktualne i oczekiwane zmiany klimatu, lepsze przygotowanie do ekstremalnych zjawisk klimatycznych i pogodowych oraz redukcja kosztów społeczno-ekonomicznych z nimi związanych. Zaproponowano system realizacji strategicznego planu, identyfikując podmioty odpowiedzialne oraz wskaźniki monitorowania i oceny realizacji celów. Dokonano także bilansu kosztów i strat poniesionych w wyniku ekstremalnych zjawisk pogodowych i klimatycznych w Polsce w latach 2001-2011 oraz oszacowano koszty zaniechania działań adaptacyjnych w dwóch przedziałach czasowych: do roku 2020 oraz do roku 2030. Uzyskane dane w oczywisty sposób uwypuklają problemy, jakich źródłem są zmiany klimatyczne, ale prowadzą je tylko do czynnika ekonomicznego, a warto jednak pamiętać, że nie wszystkie straty mają wymiar finansowy. Przy opracowywaniu SPA2020 zdecydowano, że dokument powinien zawierać różne formy działań adaptacyjnych, obejmujących zarówno przedsięwzięcia techniczne (np. budowę niezbędnej infrastruktury przeciwpowodziowej i ochrony wybrzeża), jak i zmiany regulacji prawnych (np. zmiany

in a crisis situation, i.e. a situation that is completely different from typical park revalorisation procedures. Also important in such exceptional cases are the forms of granting targeted financial assistance by, for example, Voivodeship funds for environmental protection and water management or even the National Fund for Environmental Protection and Water Management.

Problem of climate change in current studies and preparation of rapid response procedures

Climate change have had and will continue to have a considerable, direct and indirect impact on numerous sectors of the economy and on the society itself, through affecting physical and biological components of ecosystems, such as water, soil, air and biodiversity.¹ This problem is immensely significant and ever more frequently taken into account by studies conducted by Polish and global scientific institutes and forecasts prepared on their basis.²

In the context of forecasted threats that climate change entails, on 1 April 2009 the European Commission published a document titled *White Paper. Adapting to Climate Change: Towards a European Framework for Action*, which laid down the scope of EU activities in this field for the years 2009-2012. The government of the Republic of Poland adopted a position on the *White Paper* on 19 March 2010, stressing the need to develop adaptation plans for sectors and areas sensitive to climate change. A decision has been made concerning the development of the Strategic Adaptation Plan until 2020 (SPA2020), which is an element of a broader research project KLIMADA, and the acceleration of work on this project.³ Unfortunately, probably because of the fact that the large scale of the problem and the questions of securing the economy and human lives have been judged as the most important, this programme only indirectly refers to the protection of cultural assets, including historic landscape.⁴ At the same time, we have to notice that the SPA2020 study inscribes itself in the activities aimed at achieving an overarching objective of the *White Paper* and the Community strategy for the adaptation to climate change, namely the improved immunity of Member States to current and expected climate changes, better preparation for extreme climate and

4. Odrys planu Białaczowa z Teki Planów Białaczowskich, AGAD, zbiory kartograficzne, sygn. 553-14, ark., negatyw w PP PKZ O. Kielce

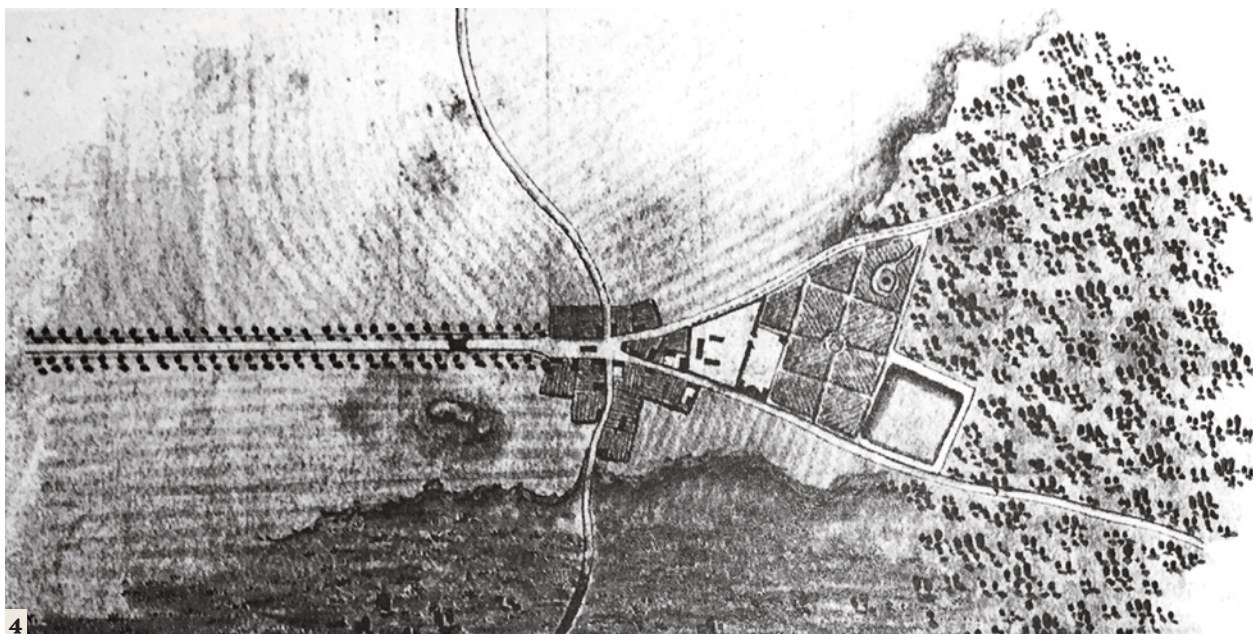
4. Copy of the plan of Białaczów from the Białaczów Plans File, AGAD, cartographic collections, Ref. No. 553-14, sheet, a negative stored in PP PKZ Branch in Kielce

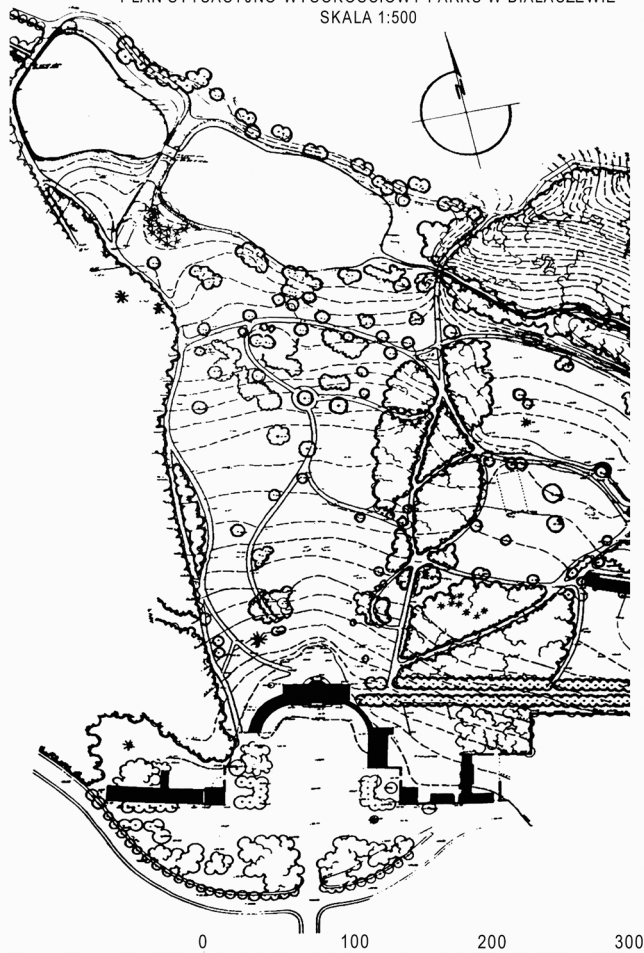
w systemie planowania przestrzennego ograniczając możliwość zabudowy terenów zagrożonych powodzią, podtopieniami i osuwiskami, bardziej elastyczne procedury szybkiego reagowania na klęski żywiołowe), wdrożenie systemów monitoringu oraz szerokie upowszechnianie wiedzy na temat koniecznej zmiany zachowań. W dokumencie sformułowano generalne zasady postępowania w sytuacjach kryzysowych, podkreślając jednak, że w pierwszym rzędzie należy przygotować się na przeciwdziałanie zagrożeniom zdrowia i życia ludzi oraz szkodom, których skutki mogą być nieodwracalne (np. w postaci utraty dóbr kultury czy rzadkich ekosystemów). Problem zniszczeń parków ze starym, wartościowym i niemożliwym do odtworzenia w krótkim czasie drzewostanem jest zatem coraz bardziej aktualny i ważny⁵. Istnieje więc pilna potrzeba przygotowania odpowiednich narzędzi dla ratowania uszkodzonych zespołów historycznej zieleni. W ten kontekst wpisują się rozważania zawarte w niniejszym artykule.

Prezentacja zespołu rezydencjonalnego w Białaczowie

Białaczów jest to wieś gminna w województwie łódzkim, w powiecie opoczyńskim, malowniczo położona na lekko sfalowanym terenie, w niewielkiej kotlinie, nad dopływem rzeki Wąglanki. Otoczona pięknymi lasami, jest cennym przykładem regularnie

weather phenomena and reduction of related socio-economic costs. A system for the implementation of the strategic plan has been proposed, which identified competent entities and monitoring and assessment indicators in terms of fulfilment of objectives. Furthermore, a balance of costs and losses incurred due to extreme weather and climate phenomena in Poland in the years 2001-2011 has been calculated and costs of ignoring adaptation activities in two periods: until 2020 and until 2030, have been estimated. The data delivered plainly highlight problems arising from climate change, but they boil them down to the economic factor, while it is worth remembering that not all losses have a financial dimension only. During the preparation of SPA2020 it was decided that the document should contain various forms of adaptive activities, covering both technical undertakings (e.g. construction of necessary flood and coastal protection infrastructure) and amendments to legal regulations (e.g. changes in the spatial planning system restricting the possibility to build in areas at risk of flooding and landslides, more flexible procedures of rapid response to natural disasters), implementation of monitoring systems and broad popularisation of knowledge about necessary changes in behaviour. The document formulates general rules of conduct in crisis situations, however, it underlines that priority should be given to counteracting risks to human life and health as well as damages whose effects may be irrevocable (e.g. loss of cultural assets or rare ecosystems). Therefore, the

PLAN SYTUACYJNO-WYSOKOŚCIOWY PARKU W BIAŁACZEWIE
SKALA 1:500

5

rozplanowanego zespołu szlacheckiego ze wspianym założeniem rezydencjonalnym z okresu klasycyzmu. Powiązanie dawnego miasteczka z funkcjonującym folwarkiem i silnie rozwinięte powiązanie z podrzędnymi wioskami jest dość oryginalne i dobrze czytelne. Urodę miejscowości podkreśla tradycyjny krajobraz rolniczy ze śladami kompleksowego zagospodarowania ziem dawnego klucza białaczowskiego. Dodatkowym walorem był do niedawna niezniszczony świat przyrody, czego śladem jest choćby istnienie w Białaczowie leśnego rezerwatu, będącego niejako przedłużeniem zabytkowego parku. Miejscowość znana jest głównie ze względu na liczne i bardzo interesujące zabytki. Są to:

- kościół parafialny, wybudowany w XIII w., odbudowany po pożarze w roku 1511, rozbudowany w latach 1694-1696, a następnie przebudowany w latach 1870 i 1932;
- klasycystyczny zespół pałacowo-parkowy z lat 1797-1800, wybudowany przez Stanisława Małachowskiego, składający się z budynku głównego i połączonych z nim ćwierćkolistych galerii,

problem of damages to parks with old, valuable trees, impossible to be recovered in a short term, becomes more and more valid.⁵ Thus, there is an urgent need to develop adequate tools to rescue damaged complexes of historic greenery. Deliberations included in the article should be perceived in this context.

Presentation of the residential complex in Białaczów

At present Białaczów is a communal village in Łódzkie Voivodeship, Opoczno Poviát, picturesquely located on a slightly undulated area, in a small valley at the tributary of the Wąglanka River. Surrounded by beautiful forests, Białaczów is a valuable example of a complex founded by the nobility, with the regular layout and a magnificent residence from the Classicist period. Links between the past small town and a functional manor farm as well as connections with subordinate villages are quite original and well visible. The town's charm is emphasised by traditional agricultural landscape with traces of comprehensive development of land belonging to the old Białaczów group of estates. Until recently, an additional value was the undamaged kingdom of nature, attested by the existence of a forest reserve, representing a sort of an extension of the historic park. Białaczów is known mostly for its numerous and interesting monuments. They include:

- parish church, erected in the 13th century, rebuilt after the fire in 1511, extended in the years 1694-1696 and reconstructed in 1870 and 1932;
- a Classicist palace and park complex from the years 1797-1800, erected by Stanisław Małachowski and consisting of the main building and connected quarter-circular galleries, an outbuilding, two pavilions and a park. The park contains a complex water system with an island called Kochanowski Island, hosting a relic of an ancient defensive manor house, probably from the Renaissance. Grandiose and picturesque stand of mainly deciduous trees was devastated in 2011 as a result of the whirlwind. The garden interior includes: ruins of an orangery, exedra, damaged garden sculptures and a historic fence in fragments of the park's perimeter;⁶
- a Classicist town hall of 1797;

oficyny, dwóch pawilonów oraz parku. Park posiada złożony układ wodny, z wyspą zwaną Wyspą Kochanowskiego, na której znajduje się relikty dawnego, zapewne renesansowego dworu obronnego. Niezwykle okazały i malowniczy drzewostan, głównie liściasty, uległ zniszczeniu na skutek trąby powietrznej w 2011 roku. W obrębie wnętrza ogrodowych znajdują się: ruina oranżerii, eksedra, zniszczone rzeźby ogrodowe oraz, na fragmentach obwodu parku, historyczne ogrodzenie⁶;

- klasycystyczny ratusz z 1797 roku;
- budynki folwarczne i gorzelnia z przełomu XVIII i XIX wieku;
- zajazd z początku XIX wieku;
- domy w rynku z przełomu XVIII i XIX wieku (il. 4, 5).

Wobec braku źródeł trudno dzisiaj precyzyjnie ustalić, gdzie była usytuowana i jak wyglądała pierwsza siedziba Odrowążów. Możliwe, że spłonęła podczas pożaru około roku 1456. Niewykluczone też, że jej resztki w postaci dużych murowanych i przesklepionych sklepieniem kolebkowym z lunetami piwnic zachowały się na Wyspie Kochanowskiego jako relikty dawnego dworu obronnego. Zgodnie z podstawową dokumentacją konserwatorską, jaką dla każdego zabytkowego parku jest ewidencja zabytkowej zieleni, w Białaczowie mamy do czynienia z zespołem o średniowiecznej metryce, z zachowanymi reliktyami pierwocin najprawdopodobniej renesansowej rezydencji na Wyspie Kochanowskiego i klasycystycznym okazałym zespołem pałacowym, stanowiącym w chwili obecnej oczywistą dominantę założenia. Ten cenny obiekt, wzniesiony w latach 1797-1800 według projektu Jakuba Kubickiego, składa się z budynku pałacu z dwiema ćwierćkolistymi galeriami, oficyny i dwóch wolno stojących pawilonów⁷. W 1889 roku korpus główny pałacu rozbudowano według projektu Adama Czapskiego, on też w tym czasie zaprojektował oficynę zachodnią. Od wschodu pałac na osi poprzecznej łączył się widokowo i kompozycyjnie z miastem, a konkretnie z centralnie usytuowanym na rynku ratuszem,

- manor farm buildings and a distillery of the late 18th and early 19th century;
- an inn from the early 19th century;
- houses from the late 18th and early 19th century (fig. 4, 5).

Due to the lack of sources, it is hard to determine where the first settlement of the Odrowąż family was located and what it looked like. It is possible that it burned down during a fire around 1456. It cannot be excluded that its remains, in the form of a large brick basement with a barrel vault with lunettes, have been preserved on the Kochanowski Island as a relic of the old defensive manor house. In accordance with the basic documentation for a monument inspector dealing with a historic park, namely records of historic greenery, Białaczów is a complex of a medieval origin with preserved relics of first – most probably – Renaissance residence on the Kochanowski Island and a Classicist, grandiose palace complex, currently representing an obvious landmark of the entire site. This valuable residence, erected in the years 1797-1800 on the basis of Jakub Kubicki's design, consists of a palace building with two quarter-circular galleries, an outbuilding and two stand-alone pavilions.⁷ In 1889 the main corpus of the palace was expanded by design of Adam Czapski; he was also the one who designed a western outbuilding. On the transverse axis in the east the palace was visually aligned with the town and, more precisely, with a town hall located centrally on the market, through the so-called great lime tree alley, currently non-existent due to the gale (fig. 6, 7).

The whole area is surrounded by a wide-ranging park with a landscape and forest character, currently with a completely blurred compositional layout. The park was designed by an Austrian gardener named Lindauer. As it seems from the age of trees, he demarcated the most important element of the composition: the above-mentioned lime tree alley, no longer in existence, leading to the town hall and a clump of greenery at the western gallery.

The landscape park with a prospective driveway in front of the palace, a small river, a passage of ponds and garden structures, stretches along the area corresponding to the town size, covering 22.5 ha. Bearing in mind that it connects with the forest complex – Białaczów nature reserve, probably constituting a natural continuation of the complex in the past – in the west, its area

5. Odrys planu sytuacyjno-wysokościowego parku w Białaczowie z 1955 r., reprodukcja: G. Ciołek, *Rejestr ogrodów polskich*, z. 3, Warszawa 1965, s. 42

5. Copy of the site and height plan of the park in Białaczów of 1955, reproduced from: G. Ciołek, *Rejestr ogrodów polskich*, book 3, Warszawa 1965, p. 42

poprzez tzw. wielką aleję lipową, dziś już z powodu wichury nieistniejącą (il. 6, 7).

Całość została otoczona rozległym parkiem o charakterze krajobrazowo-leśnym, obecnie o całkowicie zatartym układzie kompozycyjnym. Park projektował austriacki ogrodnik Lindauer. Sądząc po wieku drzew, wytyczył on najważniejsze elementy kompozycji: wspomnianą powyżej, nieistniejącą już aleję lipową, wiodącą do ratusza i kępy zieleni przy zachodniej galerii.

Park krajobrazowy z perspektywicznym podjazdem przed pałacem, z rzeczką, pasmem stawów oraz budowlami ogrodowymi rozciąga się na obszarze odpowiadającym powierzchniowo układowi miejskiemu i zajmuje 22,5 ha, a biorąc pod uwagę, że od zachodu łączy się z kompleksem leśnym – rezerwatem przyrody „Białaczów”, stanowiącym niegdyś zapewne naturalną kontynuację założenia – posiada powierzchnię znacznie większą, co stawia go w rzędzie najrozleglejszych tego typu zespołów rezydencjalnych w Polsce. Jego układ w przeciągu ponad 150 lat kształtowali wybitni planiści: wspomniany już Lindauer, następnie Stricker, Stajewski, Szanior i Tański.

Obecnie zespół parkowy w Białaczowie wraz z otoczeniem, związanym przestrzennie i krajobrazowo, stanowi spójny i jednorodny krajobraz kulturowy o charakterze rolniczym i osadniczym, w którym zapisane są i utrwalone typowe dla majątku ziemiańskiego formy zagospodarowania terenu. Są to:

- grawitacyjny, obecnie w dużej mierze zniszczony układ dawnych stawów parkowych i łączący je system rowów melioracyjnych, w istotny sposób wyznaczający charakterystyczny układ kompozycyjny i funkcjonalny założenia parkowego;
- charakterystyczne formy ukształtowania terenu;
- zniszczona (głównie na skutek trąby powietrznej) kompozycja roślinna (drzewa, krzewy, runo parkowe – nagła zmiana warunków świetlnych i termicznych);
- stosunkowo najlepiej zachowany komponent kompozycji – zespół architektury pałacowej oraz – zachowane zdecydowanie gorzej – obiekty architektury ogrodowej.

Do jesieni 2012 roku w zespole pałacowym mieścił się Dom Pomocy Społecznej, który po wybudowaniu nowego obiektu, przystosowanego dla potrzeb osób niepełnosprawnych, przeniesiono. Przez kolejny rok

is much larger, which ranks the park among the most extensive residential complexes of that type in Poland. In the last 150 years, its layout was shaped by renowned planners: the above-mentioned Lindauer, followed by Stricker, Stajewski, Szanior and Tański.

Currently, the park complex in Białaczów, along with its surrounding to which it is related in terms of space and landscape, represents a coherent and homogeneous cultural landscape with elements of an agricultural and vernacular character. Land development forms typical for aristocratic estates are recorded and fossilised in this landscape. They include:

- a gravitational system of old park ponds and a connecting system of irrigation ditches, currently damaged to a great extent, evidently defining a characteristic composition and functional system of the park complex;
- distinctive terrain forms;
- damaged (mainly due to the whirlwind) vegetation (trees, bushes, undergrowth – sudden change in light and thermal conditions);
- a relatively best preserved component part of the composition – an architectural complex of the palace; and forms of garden architecture – preserved in a far worse state.

Until autumn 2012 the palace complex hosted a Community Care Centre, which was transferred to a new building adapted to the needs of the disabled. For the next year the monument was unused and in 2014 the Starost's Office of the Poviát in Opoczno, as its supervisor, leased the entire palace and park complex for 25 years. In 2015, due to damages caused by the lessee, including cutting down plenty of valuable trees (among others tulip trees) that had survived the hurricane of 2011, the contract was terminated and shortly afterwards a call for tender was announced to select another lessee. As of now, the complex remains unused due to the lack of a lessee. However, necessary professional action consisting in performing

6. Tak zwana wielka aleja lipowa wkrótce po wichurze, widok od wschodu w kierunku pałacu, 2011

6. The so-called great lime tree alley shortly after the storm, view from the east towards the palace, 2011

7. Relikty tzw. wielkiej alei lipowej, widok od zachodu w kierunku ratusza, 2014

7. Relics of the so-called great lime tree alley, view from the west towards the town hall, 2014

zabytek był swoistym nieużytkiem, zaś w 2014 roku Starostwo Powiatowe w Opocznie jako zarządca obiektu wydierzało cały zespół pałacowo-parkowy na 25 lat. W 2015 roku z powodu zniszczeń, jakich dopuścił się dzierżawca, w tym wycięcia wielu cennych drzew, między innymi tulipanowców, które ocalały w czasie wichury w 2011 roku, zerwano umowę, a niedługo potem ogłoszono przetarg w celu wyboru kolejnego dzierżawcy. W chwili obecnej obiekt jednak nie jest wydierżawiony i nadal jest nieużytkowany. Tymczasem konieczne, profesjonalne działania, polegające na wykonaniu prac konserwatorskich parku, w tym w pierwszej kolejności konserwacji i rekonstrukcji szaty roślinnej oraz renowacji układu wodnego, co powinno być uczynione jak najpilniej, czekają na realizację.

Warto dodać, że zachowały się liczne i bardzo wartościowe plany ilustrujące poszczególne, najważniejsze fazy przekształceń przestrzennych założenia białaczowskiego, a także bogata literatura źródłowa, która z pewnością w kontekście wydarzeń z 2011 roku ma wartość bezcenną.

Historia zespołu

Białaczów znany był już w XIII wieku, od XIV wieku należał do powiatu opoczyńskiego województwa sandomierskiego, utworzonego z większości ziem dawnej kasztelanii żarnowskiej. Długosz zwał go miastem *oppidum*, nie wiadomo jednak, kiedy miejscowość ta otrzymała prawa miejskie. W pierwszej wzmiance z 1233 roku dotyczącej Białaczowa wymienia się Krzesława Odrowąża (*comes de Balacow*) jako właściciela ówczesnej wsi. W latach 20. XIII wieku urodzić się tu miał późniejszy biskup krakowski Prandota, któremu przypisuje się fundację parafii i wzniesienie murewanego kościoła pod wezwaniem św. Stanisława. W latach 1398-1415 jako właściciel Białaczowa występuje w materiałach źródłowych Stanisław Odrowąż, którego synowie, Strasz i Jan Strasz, w 1415 roku dokonali podziału dóbr. Białaczów przypadł Straszowi i pozostał najpierw w całości, a następnie w części przy wywodzącej się od niego linii Odrowążów aż do XVII wieku.

Dokładna data lokacji miasta nie jest znana, wiadomo jednak, że po wielkim pożarze osady w 1448 roku Piotr i Andrzej Odrowążowie wyznaczyli

conservation works in the park, including in the first place, conservation and reconstruction of vegetation and renovation of the water system, which is absolutely urgent, are awaiting execution.

It is worth adding that numerous valuable plans illustrating particular, most important phases of spatial transformations of the Białaczów complex as well as rich source literature, have survived. In the context of events of 2011, they are all invaluable.

History of the complex

Białaczów was known already in the 13th century; from the 14th century it belonged to the Opoczno Poviát of the Sandomierskie Voivodeship, established on the majority of land formerly belonging to the Żarnowska castellany. Długosz called Białaczów an *oppidum* town; however, we do not know when the town was granted town privileges. In the first mention concerning Białaczów of 1233, Krzesław Odrowąż (*comes de Balacow*) is referred to as an owner of the

między polami i lasami granice Białaczowa. Piotr jako właściciel miasta nadał mu wówczas pierwsze przywileje, które odnowił w roku 1456, otrzymując na sejmie w Piotrkowie Trybunalskim potwierdzenie ich przez króla Kazimierza Jagiellończyka, z jednoczesnym przeniesieniem z prawa polskiego na magdeburskie i nadaniem przywileju urządzania corocznie trzech jarmarków. Przedmieściami rozrastającej się wówczas miejscowości stały się wsie Ossa i Jeżów, lecz centrum administracyjne dóbr w dalszym ciągu znajdowało się w Końskich, które również stanowiły własność Odrowążów.

W roku 1525 część dóbr wraz z Białaczowem przeszła w ręce Kochanowskich poprzez mariaż Anny Odrowąż z Piotrem Kochanowskim, późniejszych rodziców Jana z Czarnolasu. W rękach tego rodu dobra białaczowskie pozostały do połowy XVII wieku, kiedy to drogą związków pomiędzy rodzinami część Białaczowa przeszła na Rudzińskich, pod koniec XVII wieku na Olszanowskich i Sierakowskich, by w 1723 roku drogą kupną przejść na własność Franciszka Dębińskiego. Wobec braku podstaw gospodarczych i ze względu na położenie z dala od głównych dróg, w okolicy słabo zaludnionej, Białaczów nie miał wówczas większego znaczenia – do połowy XVII wieku pełnił rolę miasteczka rolniczego, później jego ranga spadła do poziomu wsi. Wszystkie te zmiany właścicieli oczywiście odbijały się na sposobie gospodarowania, co wiązało się ze zmianami granic dóbr, kurczących się na skutek podziału ziem i oddzielania od pierwotnego majątku lasów, gruntów uprawnych i podległych wsi. Jest to dość charakterystyczny proces, zachodzący w małych ośrodkach miejskich w XVII i na początku XVIII wieku, które dodatkowo były ogromnie niszczone przez przetaczające się przez nie działania wojenne.

Momentem zwrotnym w rozwoju Białaczowa był rok 1727, kiedy to jego właścicielem został Jan Małachowski, który wykupił i scalił dobra białaczowskie. Od tej pory znów znalazły się one na długo w rękach jednej rodziny. Szybki wzrost fortuny Małachowskich na przełomie XVII i XVIII wieku spowodował, że stali się oni właścicielami kilku olbrzymich majątków rozrzuconych po całym terenie ówczesnej Rzeczypospolitej. Po odkupieniu Białaczowa wraz z Ossą i Stawowicami oraz Solcem powstał zaczątek klucza białaczowskiego. Warto zwrócić uwagę, że w 1777 roku w rękach Małachowskich znajdowało się aż 14 kluczy,

then village. During the 1220s, the Cracow bishop-to-become, Prandota, was said to have been born there. Foundation of the parish and erection of the brick Church of Saint Stanislaus is attributed to him. As regards the years 1398-1415, Stanisław Odrowąż is mentioned as an owner of Białaczów in the source literature. His sons, Strasz and Jan Strasz divided the estate in 1415. Białaczów fell into Strasz's hands and remained at first fully and later partly the property of the Odrowąż line he originated, until the 17th century.

The exact date of town location is unknown, however, it is certain that after the great fire of the settlement in 1448 Piotr and Andrzej Odrowąż demarcated Białaczów's borders between fields and forests. As an owner of the town, Piotr endowed it with the first privileges, which he renewed in 1456 by obtaining confirmation from the King Casimir IV Jagiellon during the sejm in Piotrków Trybunalski, with a simultaneous transfer from the Polish to the Magdeburg law and obtaining the privilege to organise three fairs a year. Villages of Ossa and Jeżów became the suburbs of the expanding town; however, an administrative centre of the estate remained in Końskie, also belonging to the Odrowąż family.

In 1525, part of the estate along with Białaczów was transferred to the Kochanowski family, through the marriage of Anna Odrowąż and Piotr Kochanowski, the soon-to-become parents of the famous Polish poet – Jan Kochanowski. The Białaczów estate remained in this family's hands until mid-17th century, when through relationships between the families a part of Białaczów was inherited by the Rudziński family. Then, at the end of the 17th century, it was transferred to the Olszanowski and Sierakowski families, to finally become the property of Franciszek Zieliński, who bought it in 1723. Due to the lack of economic grounds and as a result of the town's location far from main roads and in a sparsely populated area, Białaczów did not mean much at that time – until mid-17th century it remained an agricultural town, then its rank was degraded to a village. Obviously, all the changes of owners were reflected in a way governance was exercised, which triggered changes in the property borders and shrinking of the area as a result of land division and slicing away chunks of forests, arable land and subordinate villages from the primary

między innymi: konecki, ćmielowski, modliszewski i białaczowski. Do klucza białaczowskiego należało wtedy miasto Białaczów oraz 16 wsi, między innymi Ossa, Węglany, Żelazowice, Stawowice, Parczów, Parczówek, Ruda, Buk, Sobień, Sędów, Trzemeszna, Petrykozy i Zakrzów.

W 1777 roku w spadku po zmarłym Janie Małachowskim klucz białaczowski przypadł w udziale jego synowi Stanisławowi. Dziesięć lat później Stanisław Małachowski – marszałek Sejmu Czteroletniego, wielki polityk i patriota, dziedzic Białaczowa – nadał miastu przywilej, który z sześcioma wcześniejszymi potwierdził król Stanisław August Poniatowski. Dotyczy on dwóch nowych jarmarków, potwierdza prawo magdeburskie, znosi pańszczyznę i nadaje mieszkańcom wolność osobistą, określając lokację miasta na 18 łanach.

Małachowski w sposób planowy i bardzo konsekwentny postanowił przemienić Białaczów w dobrze prosperujące i wzorowo zorganizowane miasteczko. Wówczas to nastąpił rozwój miasta jako siedziby klucza majątkowego i związanych z nim sąsiednich wsi. Ów postępowy magnat przyczynił się też do rozwoju metalurgii na tym obszarze, należącym do tzw. Zagłębia Staropolskiego. Dzięki rozwojowi zakładów górniczo-hutniczych w Rudzie Białaczowskiej, Petrykozach i Sendowie Białaczów zdobył podstawy egzystencji miejskiej. Jednak w gospodarce białaczowskiej najważniejszą rolę odgrywała uprawa roli, zajmująca 17 procent powierzchni dóbr, prowadzona w systemie wielopolowym i płodozmianowym wszystkich podstawowych zbóż. Istotną rolę odgrywała też gospodarka leśna, zajmująca 60 procent powierzchni, a także gorzelnie i cegielnie. Twórca wielkiego latyfundium nie znalazł jednak godnych następców. Przejęcie majątku po bezpotomnie zmarłym Stanisławie przez jego brata Jacka, a następnie bratanika Ludwika łączy się ze stopniowym zahamowaniem rozwoju miasta i jego okolicy. W 1864 roku rozpoczął się proces uwłaszczenia dóbr białaczowskich, jednak po zakończeniu tego procesu nadal należały one do największych i liczyły 13 663 morgi. W wyniku panującej na tych terenach stagnacji gospodarczej, związanej prawdopodobnie z niekorzystnym układem linii kolejowych omijających okolice, jak również z powodu spadku znaczenia miejscowości jako siedziby mocno okrojonego majątku, Białaczów w roku 1869 utracił prawa miejskie.

estate. This was a characteristic process taking place in small urban centres of the 17th century and in the early 18th century. Additionally, these centres were immensely damaged by acts of war.

The turning point in the history of Białaczów's development was the year 1727, when Jan Małachowski bought and unified the Białaczów estates. From that moment onwards the estate remained a property of one family for long. A rapid growth of the Małachowski family's wealth at the turn of 17th and 18th century made them become owners of several gigantic land estates scattered around the Republic of Poland. The purchase of Białaczów along with Ossa, Stawowice and Solec marked the beginning of the Białaczów land estate. It is worth noting that in 1777 as many as 14 land estates belonged to the Małachowski family, among others, Końskie, Ćmielów, Modliszew and Białaczów. The Białaczów land estate comprised the town of Białaczów and 16 villages, among others, Ossa, Węglany, Żelazowice, Stawowice, Parczów, Parczówek, Ruda, Buk, Sobień, Sędów, Trzemeszna, Petrykozy and Zakrzów.

In 1777 the Białaczów land estate was inherited to the late Jan Małachowski's son, Stanisław. Ten years later Stanisław Małachowski – marshal of the Four-Year Sejm, an acclaimed politician and great patriot, heir to Białaczów – granted a privilege to the town, which was confirmed, along with the six former ones, by the King Stanisław August Poniatowski. It concerned two new fairs, confirmed the Magdeburg law, abolished serfdom and granted personal freedom to residents, determining the town's location on 18 fiefs.

In a well-planned and highly consistent manner, Małachowski decided to transform Białaczów into a prosperous and perfectly organised town. It was then that the development of the town as a seat of the land estate and related neighbouring villages took place. This progressive magnate also contributed to the development of metallurgy in this area, belonging to the so-called Old Polish Basin. Owing to the development of mining and ironworks plants in Ruda Białaczowska, Petrykozy and Sendów, Białaczów acquired basics for urban existence. However, land cultivation still played the most important role in Białaczów's economy, as arable land spread on 17 percent of the estate's area. Cultivation of all basic cereals was conducted in a multi-segment and crop rotation system. Forestry also played

W końcu XIX wieku nastąpiło pewne ożywienie gospodarcze, co wiązało się z uruchomieniem nowej linii kolejowej Koluszki – Skarżysko, która przechodziła pięć kilometrów od Białaczowa. Jej poprowadzenie spowodowało ponowne zwiększenie wydobywania rudy. Ożywienie to nie trwało jednak długo i podstawową działalnością produkcyjną stało się ponownie rolnictwo i sadownictwo. Na mocy testamentu ostatniej z rodu Małachowskich, Hortensji, córki Ludwika, w 1889 roku dobra białaczowskie przeszły w posiadanie rodziny Broel-Platerów – ostatnich prywatnych właścicieli tego majątku. W 1905 roku na skutek długów i serwitutów dobra w Białaczowie miały już tylko 7300 mórg, jednak Ludwik Plater doprowadził gospodarstwo do rentowności. W tym czasie w majątku pracowało 10 pracowników administracyjnych, 12 ludzi w służbie pałacowej, 2 ogrodników, 41 rolników, 15 leśników i 6 pracowników gorzelnianych. W latach 1923-1940 dobra białaczowskie zmniejszyły się o 50 procent w wyniku reformy rolnej z 1920 roku oraz wyprzedazy części majątku na rzecz spłaty długów. W roku 1934 w skład dóbr wchodziły już tylko folwarki w Białaczowie, Parozach, Petrykozach i resztówka w Skroninie.

W czasie II wojny światowej Platerowie przebywali w Białaczowie, ale folwark zajęli Niemcy. W 1945 roku majątek uwłaszczone i przejęły go Państwowe Nieruchomości Ziemskie. W latach 50. XX wieku w Białaczowie powstał PGR, który wziął w posiadanie

a significant role, as forests comprised 60 percent of the area, similarly as distilleries and brickyards. Unfortunately, the creator of a great latifundium did not find worthy successors. Acquisition of the property after the childless Stanisław by his brother Jacek and then by his nephew Ludwik was interrelated with a gradual impedance of the development of the town and its vicinities. In 1864 the process of enfranchisement of Białaczów estates began; however, after its completion they still ranked among the largest ones, with the area amounting to 13,663 morgas. As a result of economic stagnancy, most probably related to an unfavourable layout of railway lines that bypassed this area, as well as a decline in the significance

of the town as a seat of a largely slimmed down land estate, in 1869 Białaczów lost its town rights.

In the late 19th century a certain economic recovery took place, which was related to the opening of a new Koluszki – Skarżysko railway line, running five kilometres away from Białaczów. Its location led to a renewed increase in the ore extraction. However, the recovery did not last long and soon agriculture and horticulture represented the basic production activity again. Pursuant to the last will of the last heiress of the Małachowski family – Hortensja, Ludwik's daughter, in 1889 the Białaczów estate was transferred to the Broel-Plater family – the last private owners of this property. In 1905, due to debts and easements, the Białaczów estate only comprised 7,300 morgas; however, Ludwik Plater managed to make the holding profitable again. At that time, 10 administrative workers, 12 palace service workers, 2 gardeners, 41 farmers, 15 foresters and 6 distillery workers were employed at the estate. In the years 1923-1940 the Białaczów estate shrank by 50 percent due to the agricultural reform of 1920 and the sale of property parts for the repayment of debts. In 1934 the estate only included manor farms in Białaczów, Parozy, Petrykozy and residues in Skronin.

During World War II the Plater family resided in Białaczów, but the homestead was intercepted by the Germans. In 1945 the property was nationalised

folwark oraz pałac z parkiem. Folwark znajdował się w posiadaniu PGR-u aż do początku lat 90. XX wieku, zaś pałac, początkowo wykorzystywany jako szkoła podstawowa i magazyn zboża, po przeprowadzonych pracach konserwatorskich był nieprzerwanie od 1960 do 2012 roku użytkowany wraz z parkiem przez Dom Opieki Społecznej dla Dorosłych. Obiekt w miarę możliwości przystosowano do funkcji szpitalnych, choć z pewnością nie służyło to zabytkowej strukturze. Zdecydowanie gorzej wyglądało użytkowanie parku, który – dostosowywany do wielu nowych funkcji (np. urządzenie pola ornego na jednej z polan parkowych czy wznoszenie budynków gospodarczych, takich jak komórki, garaże, kotłownia) – coraz bardziej zatracił swoją dawną kompozycję. Niszczyła także wspaniała i rzadka na tym obszarze Polski architektura ogrodu: oranżeria, eksedra, rzeźby, sztuczna ruina. Nie to jednak stało się prawdziwą przyczyną degradacji zabytku, ale niszczyielska siła wiatru (il. 8, 9, 10).

Ewolucja kompozycji parkowej

W Archiwum Akt Dawnych w Warszawie odnaleziono niedatowany⁸ plan ogrodu Strickera z napisem w rogu „Plan Ogrodu Białaczewskiego przez Ogrodnika Stricker przysłanego przez Panią Biernacką Kasztelanową” (AGAD, zbiory kartograficzne, sygn. 553-5, neg. planu znajduje się w zbiorach PP PKZ w Kielcach, nr 25 957). Z końcem XIX wieku główne aleje oraz grupy drzew, zwłaszcza w części wiodącej z tarasu pałacowego ku stawom na północy posiadłości, projektował Franciszek Szanior, podporządkowując je dominantom kompozycyjnym zwierzyńca, zabudowaniom folwarcznym, ratuszowi i sylwecie kościoła. Trzy główne osie widokowe, biegnące z tarasu pałacowego, wytyczył Wacław Tański według pomysłu

8. Oranżeria, widok od zachodu, 2008

8. Orangery, view from the west, 2008

9. Drzewostan pomiędzy tzw. wielką aleją lipową a wnętrzem z oranżerią (w głębi) wkrótce po wichurze, widok od południa, 2011

9. Trees between the so-called great lime tree alley and the interior with the orangery (in the background), shortly after the storm, view from the south, 2011

10. Nowo powstałe wnętrze z oranżerią w miejscu dawnego terenu zadrzewionego, widok od zachodu, 2014

10. Newly created interior with the orangery in place of the old wooded area, view from the west, 2014

and taken over by the State Land Property. During the 1950s a State Agricultural Farm was established in Białaczów and it took over the homestead and the palace with a park. The homestead belonged to the State Agricultural Farm until the early 1990s, whereas the palace, at first used as a primary school and a cereal warehouse, was used along with the park by the Community Adult Care Centre in the years 1960-2012, following conservation works. Where possible, the building was adapted to hospital functions, although it did not do any good to the historic architecture. The use of the park looked far worse. Adapted to plenty of new functions (e.g. installation of an arable wheel on one of the park clearings or erection of administration buildings, such as sheds, garage, boiler house) made the park lose its former composition. Garden architecture, marvellous and rare in this part of Poland, comprising an orangery, exedra, sculptures and an artificial ruin, became gradually depleted as well. However, it was the destructive force of wind that represented a true reason for this historic site's degradation (fig. 8, 9, 10).

Anny Plater. Jedną z nich zamknięta jest akcentem w postaci pergoli, drugą oś wiedzie ścieżką leśną na północny zachód ku tzw. młynkom, zaś trzecia, centralna, biegnie w kierunku stawu znajdującego się na północy założenia. Działalność Tańskiego datowana jest około roku 1924; jemu też należy przypisać projekt grup drzew w centralnej części parku (il. 11, 12).

W tym czasie każda z części parku miała inny, swoisty charakter. Część południowa przed pałacem to część reprezentacyjna, z podjazdem wokół klombu i grupami drzew po bokach oraz z daleką osią widokową w kierunku należącej do dóbr wsi Ossy. W części północnej znajdowała się rozległa polana parkowa z grupami drzew skomponowanymi zgodnie z wytyczonymi osiami widokowymi. Część zachodnia obejmowała naturalny las iglasty z dziką promenadą wiążącą Białaczów z Miedzną. Część wschodnią wypełniały romantyczne budowle z rzeźbami oraz, na krańcu parku w pobliżu kościoła, sad zwany Rajem, założony przez żonę Ludwika Platera, Zofię. Całość założenia spinał miękko poprowadzony układ ścieżek spacerowych.

Evolution of the park composition

In the Central Archives of Historic Records in Warsaw, an undated⁸ plan of the Stricker's garden was found. It contained the following inscription in the corner: "Plan of the Białaczów Garden developed by Stricker, the gardener, sent by Miss Castellan Biernacka" (AGAD, cartographical collection, ref. No. 553-5, a negative of the plan is found in the collection of PP PKZ in Kielce, No. 25 957). In the late 19th century Franciszek Szanior designed the main alleys and groups of trees, particularly in the part leading from the palace terrace towards the ponds in the northern part of the estate, subordinating them to structural landmarks of the hunting park, homestead buildings, town hall and a church silhouette. Three main view corridors, running from the palace terrace, were delineated by Wacław Tański on the basis of Anna Plater's idea. One of them is crowned with a pergola at the end, the second one runs along the forest path in the north-western direction towards the mills and the third, the central one, runs towards the pond located in the northern part of the complex. Tański's design dates back to 1924; the planting of groups of trees in the central part of the park should also be treated as his legacy (fig. 11, 12).

At that time, each part of the park had a different, specific character. The southern part in front of the palace is a representative part with a driveway around a flower bed and groups of trees on the sides and with a long-range view corridor towards the Ossa village belonging to the estate. The northern part included a vast park clearing with groups of trees composed in accordance with view corridors. The western part comprised a natural coniferous forest with a wild

11. Wnętrze ogrodowe na osi pałacu wkrótce po wichurze, odsłonięte na skutek wyrwania trzech świerków posadzonych po wojnie, widok od południa ku tzw. młynkom, 2011

11. Garden interior along the palace axis, shortly after the storm, unveiled as a result of uprooting three spruces planted after the war, view from the south towards the so-called mills, 2011

12. To samo wnętrze ogrodowe na osi pałacu trzy lata później, widok od południa ku tzw. młynkom, 2014

12. The same garden interior along the palace axis three years later, view from the south towards the so-called mills, 2014

Najmniej przekształcona kompozycja parku krajobrazowego⁹ znajduje się w części położonej na północny wschód od pałacu. Zapewne ma to związek z budowlami ogrodowymi, które dość dobitnie świadczą o romantycznym charakterze tej części założenia. W pobliżu pałacu, nieco w kierunku północno-wschodnim, do dziś istnieje pozostałość po dawnej oranżerii. Powstała ona zapewne około połowy XIX wieku, po 1851 roku, według projektu Witolda Stajewskiego. Wschodnich obrzeży parku strzeże sztuczna ruina zwana Bocieńcem – usytuowana na kulminacji terenowej, podwyższonej dodatkowo sztucznym nasypem, nad doliną dopływu rzeki Wąglanki. Ruina ta, niewiadomego autorstwa, niekiedy wiązana z Franciszkiem Marią Lancim, powstała zapewne około połowy XIX wieku, za czasów Hortensji Małachowskiej lub Ludwika Platera, którzy odznaczyli się ogromną aktywnością w kontynuowaniu dzieła upiększania posiadłości. Niezwykłym przykładem architektury ogrodowej upamiętniającej dzieje rodu Platerów jest pergola (eksedra) wykonana w całości z piaskowca¹⁰. Otwiera się ona półkolistie w kierunku południowym, położona zaś jest na cyplu między dwiema strugami¹¹ parkowymi, w północno-wschodniej części parku, nieopodal Bocieńca. Na terenie parku znajduje się ponadto kilka rzeźb, niestety nieznanego jest ich autor lub autorzy, najprawdopodobniej jednak zostały one wykonane przez sztukatorów włoskich, zatrudnionych przy ozdabianiu wnętrza pałacowych za czasów Platerów.

Istotnym komponentem założenia parkowego jest interesujący, choć znacznie już zniszczony układ wodny, składający się z rzeczki zasilającej fosę Wyspy Kochanowskiego i pasma stawów na północnym krańcu posiadłości. Mostki umożliwiające przejście przez rzeczkę, dziś już niestety nieistniejące, pierwotnie wykonane były z cienkich bielonych konarów brzoźowych lub ze szprosów drewnianych, składanych na krzyż.

W parku rosną drzewa, których wiek ocenia się na około 200 lat, jednak gros nasadzeń komponowanych szacowane jest na 120 lat. Zaniehbany i mocno przerosnięty samosiewami zacierającymi całość układu, drzewostan parkowy wymagał w I. dekadzie XXI wieku pilnych zabiegów pielęgnacyjnych. Brak było krzewów, zaniedbane były trawniki, a raczej murawy parkowe, intensywnie zarastające samosiewami. Jednak

promenade linking Białaczów and Miedzna. The eastern part was filled with romantic buildings with sculptures and an orchard called 'Paradise' in the furthest part of the park, established by Ludwik Plater's wife – Zofia. The whole complex was braced with a softly composed layout of paths.

The least transformed composition of the landscape park⁹ is found in the part located to the north-east from the palace. Most probably, it is related to garden buildings that expressly attest to the romantic character of this part of the complex. Close to the palace, slightly to the north-east, there are remains of the old orangery. Most probably, it was built around mid-19th century, after 1851, on the basis of Wiktor Stajewski's design. Eastern peripheries of the park are guarded by an artificial ruin called 'Bocieniec', located on a terrain culmination additionally elevated by an artificial embankment, above the Wąglanka river valley. This ruin, of unknown authorship, sometimes attributed to Franciszek Maria Lanci, was most probably erected around mid-19th century, during Hortensja Małachowska or Ludwik Plater's governance, who showed true involvement in improving the appearance of the complex. An extraordinary example of garden architecture commemorating the history of the Plater family is a pergola made wholly from sandstone.¹⁰ It opens semi-circularly to the south and is located on a promontory between two park streams¹¹ in the north-eastern part of the park, near 'Bocieniec'. Additionally, the park includes several sculptures whose authors are unknown. However, they were most probably made by Italian plasterers employed to decorate palace interiors during the Plater times.

A significant component of the park complex is an interesting, although highly devastated, water system comprising a small river feeding the Kochanowski Island's moat and a string of ponds in the northern periphery of the estate. Non-existent bridges that allowed crossing the river were made of thin, white-washed birch boughs or wooden muntins arranged crosswise.

The park includes trees whose age is estimated at around 200 years; however, the majority of composed plantings are estimated to be 120 years old. Neglected tree stands, overgrown with self-seeding plants that obliterated the layout, required urgent tending activities in the first decade of the 21st century. Bushes were

pomimo zaniedbań park, o unikatowej w tej części Polski architekturze ogrodowej (oranżeria, sztuczna ruina, eksedra, posągi Herosa i Westfalki), był wciąż piękny poprzez dojrzałość formy, malowniczy o każdej porze roku, a kompozycja pomimo drobnych zatarć czytelna. Obok unikalnych wartości kompozycyjnych posiadał ogromne bogactwo przyrodnicze. Spotkać tu można było przede wszystkim gatunki rodzimych drzew: kilka gatunków lip i dębów, graby, klony, sosny i świerki, ale były także egzemplarze reprezentujące gatunki egzotyczne, jak choćby tulipanowiec amerykański, sosna wejmutka, lipa amerykańska, klon srebrzysty oraz dęby – czerwony i błotny. Bogactwo to jednak bezpowrotnie zniszczyła trąba powietrzna, dziesiątkując drzewostan, powalając najwartościowsze drzewa, stanowiące „szkielet” kompozycyjny parku, a pozostałe – mniej wartościowe – trwale uszkadzając (il. 13, 14).

Zniszczenia obiektu i ich skutki

Obraz jaki przedstawiał się w Białaczowie pod koniec lipca 2011 roku był prawdziwie dramatyczny. Na całym obszarze parku drzewa połamane jak zapalki lub też powyrywane z wielkimi bryłami korzeniowymi

missing, lawns or park grasslands were in a bad shape, intensely overgrown with self-seeding species. However, despite negligence, the park with garden architecture that is unique for this part of Poland (orangery, artificial ruin, exedra, statues of Heros and Vestal Virgin) was still beautiful owing to the maturity of form and charming in every season. Its composition, despite obliterations, was still precise. Apart from unique composition value, the park was abundant in natural values. Above all, domestic tree species can be found here, such as several species of lime and oak, acer, maple, pine and spruce, but exotic species also added to the park's flora: American tulip tree, Eastern white pine, American lime, silver maple, red oak and swamp Spanish oak. However, this diversity was irrevocably damaged by the whirlwind, decimating the forest stand, uprooting the most valuable trees that constituted a backbone of the park composition, and durably damaging less valuable ones (fig. 13, 14).

Damage to the site and its effects

The picture of Białaczów in late July 2011 was truly dramatic. Trees broken like matches or pulled out with large root balls protruding a few metres above the ground in the entire park area made moving along impossible. The analysis of the rich documentation of the complex, and in particular, the *Dendrological Inventory and Tree Stands Management Design for the Historic Park in Białaczów*, developed by Werbena Art sp. z o.o. in 2012, allowed us to find out that before 2011, before the strong destructive wind, nearly 4,000 trees and bushes had grown in the park. Additionally, the analysis of site maps included in the park registers of 2008 and performed on the basis of orthoimages, justifies the opinion that garden interiors were clearly distinguished at that time. Their terminating vistas consisted of pond basins partially overgrown with self-seeding plants and were encompassed in external frameworks of trees and complemented by relics of designed groups of bushes. View corridors stretching from the palace were also precisely visible. The site's composition, despite preserved elements that attested its geometrical roots, was to a great extent “free”. Unfortunately, at that time interactions with the landscape surrounding the park in the north were

14

wystającymi na kilka metrów ponad ziemię uniemożliwiały przejście. Analiza bogatej dokumentacji założenia, a w szczególności *Inwentaryzacji dendrologicznej i projektu gospodarki drzewostanem zabytkowego parku w Białaczowie* opracowanej przez firmę Werbena Art sp. z o.o. z 2012 roku pozwala na stwierdzenie, że w roku 2011, przed niszczącą park wichurą, rosło tu blisko 4000 sztuk drzew i krzewów. Dodatkowo analiza planów sytuacyjnych zawartych w ewidencji parku z 2008 roku, wykonanych na podstawie ortofotomap, uzasadnia pogląd, że w tym czasie czytelne były wnętrza ogrodowe, których zamknięcia stanowiły częściowo porośnięte samosiewami niecki stawów, ujęte w zewnętrzne ramy zadrzewień i dopełnione przez relikty komponowanych grup krzewów. Czytelne były również osie widokowe, które rozpościerały się z pałacu. Kompozycja obiektu, pomimo zachowanych elementów, świadczących o geometrycznych korzeniach, była w przeważającej części „swobodna”, niestety w tym czasie zostały zerwane już powiązania z krajobrazem otaczającym park od północy, bowiem samosiew intensywnie porastający zaniedbane stawy

broken, since self-seeding plants that intensely covered neglected ponds obstructed the long-range view corridors. Interrelation with the forest complementing the park in the west has also vanished.

The mature trees were most affected by damages. The palace itself was left intact, save for damages to the roof of the right outbuilding that were quickly repaired afterwards. Similarly, numerous damages to the historical park fencing were also removed quite quickly. Damages were caused by giant trees falling down onto the wall. After the removal of windbreaks in the border area that blocked the site's peripheral roads, the fencing walls were refurbished. The situation looked far worse in the park itself: trees were uprooted and were lying on one another and it was hard at first to work out the logistics of coping with such a mass of windbreaks, both in terms of numbers and dimensions. Monument protection services issued a decision to the Starost's Office of the Poviát in Opoczno on removing windbreaks of trees brought down by the torrent, along with the condition of stock-taking of damages, which formed the basis for further ordering works. An inspection carried out on 15 July 2011 found out that damages within the palace and park complex concerned mainly trees – a very large number of fallen, broken or otherwise damaged trees was found (nearly 95 percent of the entire tree stand). For the purpose of ordering the park area, it was decided that hollows as well as lying or bending trees with torn roots needed to be removed at first (Decision of the Regional

13. Rzeźba Herkulesa przed zniszczeniami spowodowanymi przez wichurę, 2008

13. A statue of Hercules before the destruction caused by the storm, 2008

14. Rzeźba Herkulesa w otoczeniu zniszczonego drzewostanu, 2011

14. A statue of Hercules surrounded by destroyed trees, 2011

zamknął dalekie otwarcia widokowe. Zatarciu uległa też relacja z lasem dopełniającym park od zachodu.

Zniszczenia najdotkliwiej dotknęły drzewostan parkowy, i to ten najdorodniejszy. Sam pałac nie ucierpiał, nie licząc uszkodzeń dachu prawej oficyny, które dość szybko udało się naprawić. Podobnie dość szybko uporano się z licznymi uszkodzeniami ogrodzenia parku, w dużej mierze historycznego. Uszkodzenia spowodowane były przez liczne, przewrócone na mur ogromne drzewa. Po usunięciu wiatrołomów w strefie granicznej, tarasujących drogi obwodowe wokół obiektu, dokonano naprawy murów ogrodzenia. Gorzej rzecz się miała w samym parku, drzewostan był powywracany, jedne ogromne drzewa leżały na drugich i trudno było na początku opracować logistykę uporania się z tak ogromną ilościowo i gabarytowo masą wiatrołomów. Służby konserwatorskie wydały właścicielowi, Starostwu Powiatowemu w Opocznie, decyzję o usunięciu drzew powalonych wskutek nawałnicy z warunkiem inwentaryzowania zniszczeń, co stanowiło podstawę dalszych prac porządkowych. Oględziny przeprowadzone 15 lipca 2011 roku wykazały, iż uszkodzenia w zespole pałacowo-parkowym dotyczą głównie drzewostanu – stwierdzono bardzo dużą liczbę powalonych, połamanych bądź uszkodzonych w inny sposób drzew (około 95 procent całego drzewostanu). Zdecydowano, że aby uporządkować teren parku, należy w pierwszej kolejności usunąć wykroty – drzewa leżące bądź pochylone z naderwanym systemem korzeniowym (decyzja konserwatorska WKZ w Piotrkowie Trybunalskim nr 223/2011 z dnia 25 lipca 2011 roku).

Starostwo przeprowadziło procedurę wyboru wykonawcy tych prac. Trwały one blisko pół roku, bowiem ogromną trudnością okazały się prace geodezyjne – powywracane drzewa uniemożliwiały poruszanie się w terenie i pomiary, z drugiej zaś strony to właśnie na podstawie inwentaryzacji drzewa te miały być usunięte. W 2012 roku dokonano inwentaryzacji 4000 drzew oraz wykonano projekt gospodarki drzewostanem, co w przeważającej mierze równoznaczne było z kwalifikacją drzew do usunięcia lub też przeznaczenia ich do pielęgnacyjnych prac zachowawczych. Na przełomie lat 2012 i 2013 prace porządkowe związane z usunięciem wiatrołomów zostały wykonane. Oczom ukazał się ogromny, pozbawiony w zasadzie drzewostanu obszar, przypominający raczej wielkie

Monument Inspector in Piotrków Trybunalski No. 223/2011 of 25 July 2011).

The Starost's Office managed the procedure of selecting a contractor for these works. The selection process lasted almost half a year, since geodetic works had turned out to be extremely difficult – uprooted trees had made it impossible to move around and conduct measurements, while it was these trees that were supposed to be removed on the basis of the stock-taking. In 2012 the stock-taking of 4,000 trees was carried out and a wood stand management plan was prepared, which was equivalent to qualifying trees either for removal, or preservation works. At the turn of 2012 and 2013 ordering works related to the removal of windbreaks were completed. What could be seen was a giant clear area with almost no trees, more resembling a large wood processing plant than a park. The least valuable tree groups in terms of composition, located in depressions related to the water system and most naturalised, were the only ones that survived. The composed layouts of historic plants ceased to exist. The destruction of the beautiful and majestic lime tree alley running along the transverse axis of the palace was the most painful outcome. Paradoxically though, this was the moment when structural and scenic interrelations, long obliterated as a result of negligence and overgrowth of the trees, revealed themselves. In this way, for example, the park interior in the northern, garden part with a long view towards the ponds, previously obscured by three blue spruces planted next to the alley running close to the palace terrace, suddenly became clearly distinguishable. These spruces completely obscured deep, picturesque vistas that constituted a composed landscape linked to the palace. At the moment, the scenic relationship between the palace and the town hall is also clear; previously, it was obscured by boughs of centuries-old lime trees in the alley linking both buildings. The part of the park located to the north-east of the palace, most resembling of the primary composition, was completely stripped of plants. Fortunately, garden buildings that expressly attest to the romantic character of this part of the

15. Sztuczna ruina zwana Bocieńcem wkrótce po wichurze, widok od południa, 2011

15. Artificial ruin called 'Bocieniec', shortly after the storm, view from the south, 2011

przedsięwzięcie obróbki drewna, a nie park. Zachowały się najmniej wartościowe pod względem kompozycyjnym skupiny, położone w obniżeniach związanych z układem wodnym i najbardziej znaturalizowane. Komponowane układy historycznej roślinności przestały istnieć. Najbardziej dotkliwe było zniszczenie przepięknej i majestatycznej alei lipowej na osi poprzecznej pałacu. Paradoksalnie jednak był to moment, kiedy równocześnie odsłoniły się pozacierane przez lata zaniedbań pielęgnacyjnych i nadmierne go rozrostu drzewostanów powiązania kompozycyjne i widokowe. I tak na przykład uczytelniło się wnętrze parkowe w części północnej – ogrodowej – z dalekim widokiem w kierunku stawów, wcześniej przesłonięte przez trzy świerki kłujące posadzone tuż przy alei przebiegającej obok pałacowego tarasu. Całkowicie zasłaniały one dalekie, malownicze widoki, stanowiące kompozycyjnie połączone z bryłą pałacu krajobraz. Czytelne jest też obecnie powiązanie widokowe pałacu z ratuszem, który do tej pory przysłaniały konary wiekowych lip w alei łączącej obie budowle. Ogołocena zaś została najbardziej bliska pierwotnej kompozycji część parku położona na północny wschód od pałacu. Szczęśliwie nie uległy zniszczeniu budowle ogrodowe, dość dobitnie świadczące o romantycznym charakterze tej części założenia. Obecnie nie są poroździelane grupami roślin, które wyznaczały zasięg ich kompozycyjnego oddziaływania i przez to determinowały układ wnętrza ogrodowych. W całkowitym ogołoceniu z „romantycznego otoczenia” znajduje się też właściwie już ruina oranżerii (z około 1850 roku, prawdopodobnie według projektu Witolda Stajewskiego). Natomiast zupełnie dobrze zachowała się część wschodnia drzewostanów przy obrzeżu parku w okolicy sztucznej ruiny zwanej Bocieńcem, nad doliną dopływu rzeki Wąglanki (il. 15).

Niezwykle cennym przykładem architektury ogrodowej jest wcześniej przedstawiona już pergola (eksedra). Dzisiaj znajduje się ona, podobnie jak oranżeria, w smutnej scenerii samoodnawiających się roślin (dolina rzeki sprzyja silnemu odbudowywaniu się naturalnego ekosystemu). Zachowało się ponadto kilka rzeźb, wykonanych najprawdopodobniej przez sztukatorów włoskich. Niestety, w przeszłości ocienione wiekowymi drzewami, usytuowane w ważnych kompozycyjnie miejscach w celu podkreślenia wnętrza, osi widokowych czy też ważnych historycznie

complex were saved. Currently, they are not separated by groups of plants that set the scope of their composition impact and thus determined the layout of garden interiors. The ruin of the orangery (from around 1850, probably designed by Witold Stajewski) has also been stripped of its “romantic surroundings.” On the other hand, the eastern part of the wood stand, in the park periphery, close to the artificial ruin called ‘Bocieniec’, located at the Wąglanka river tributary, has remained in a relatively good shape (fig. 15).

A pergola, mentioned above, is an immensely valuable example of garden architecture. Unfortunately, similarly as the orangery, it is surrounded by self-restoring plants (the river valley favours the reconstruction of the natural ecosystem), which is quite a sorry sight. A few sculptures most probably made by Italian plasterers, have also survived. Previously shaded by centuries-old trees, located in important places in terms of composition to accentuate interiors, view corridors or historically significant park spots; now solitary and deprived of the above-mentioned contrast, they highlight the level of damages to the complex.

punktów parku, obecnie osamotnione i pozbawione wspomnianego kontekstu, uwypuklają poziom zniszczenia obiektu.

Istotnym komponentem parku jest bardzo interesujący, choć podobnie jak reszta założenia znacznie już zniszczony układ wodny, składający się z rzeczki zasilającej fosę Wyspy Kochanowskiego i pasma stawów na północnym krańcu posiadłości. Mostki umożliwiające przejście przez rzeczkę dziś już niestety nie istnieją, zachowały się natomiast dokumenty prezentujące ich dawne formy. Tu trzeba stwierdzić, że odsłonięcie terenu spowodowane przez nagłe pozbawienie go drzew dało szansę na rozpoznanie układu wodnego oraz wykonanie badań i analiz konserwatorskich, bowiem najprawdopodobniej „pamięta” on jeszcze układ renesansowy. Niestety, zlecenie opracowania dokumentacji projektowej w postaci wielobranżowego projektu budowlanego bez wcześniejszych, pogłębionych analiz i studiów zaprzepaściło szansę lepszego rozpoznania obiektu. Opracowana dokumentacja jest na wskroś techniczna, bez zgłębienia istoty miejsca, jego losów i subtelnej symboliki, a ponadto mocno i bezzasadnie modernizująca historyczny układ¹².

Ocena aktualnej sytuacji obiektu i prognoza

Sytuacja obiektu wydaje się bardzo zła. Zespół wkrótce po zniszczeniu parku stracił w 2012 roku użytkownika, który co prawda nie był idealnym gospodarzem założenia, ale miał tę zaletę, że obiektem się opiekował – budynki były ogrzewane i użytkowane, a park w niezbędnym zakresie pielęgnowany. W związku z sytuacją prawną założenia (dawni właściciele zgłosili prawa do zabytku i zapowiadają starania o zwrot majątku) Starostwo Powiatowe w Opocznie jako prawny zarządca obiektu, po przeniesieniu Domu Opieki Społecznej do nowej siedziby, zdecydowało się na wydzierżawienie całego zespołu pałacowo-parkowego. W lutym 2015 roku w drodze przetargu nieograniczonego został wyłoniony nowy dzierżawca, który miał zapewnić prawidłową opiekę nad zabytkiem przez najbliższe 25 lat. Planowana przez dzierżawcę nowa funkcja zabytku została określona jako obiekt szkoleniowo-rekreacyjny, jednakże całe założenie znajdowało się w stanie dewastacji i oczywiste było, że nie może pełnić od razu takiej roli. Niedługo po rozpoczęciu

A significant component of the park complex is a very interesting, although highly devastated – similarly as the rest of the complex, water system comprising a small river feeding the Kochanowski Island's moat and a string of ponds in the northern periphery of the estate. Bridges that allowed crossing the river do not exist anymore. However, documents presenting their old forms have survived. We must state here that the clearing of land as a result of a sudden deprivation of trees gave us a chance to recognise the water system and perform conservation studies and analyses, since – most probably – it remembers the Renaissance layout. Unfortunately, documentation prepared in form of a general construction design without previous in-depth analyses and studies was a squandered opportunity to better understanding of the complex. The documentation is of only technical character; does not get deeper into the essence, history and subtle symbolism of the place and, what is more, strongly and unduly modernises the historical layout.¹²

Assessment of the current situation of the site and a forecast

The current situation seems very bad. Shortly after the destruction in 2012, the park lost its user who was far from being an ideal host, but nevertheless cared for the complex – the buildings were heated and used and the park was tended in the necessary scope. Due to the legal situation of the site (past owners lodged claims to it and announced their attempts to regain it), the Starost's Office of the Powiat in Opoczno, as the legal manager of the property, decided to lease the entire palace and park complex after the Community Care Centre had been transferred to a new seat. In February 2015 a new lessee was selected by means of a tender. The lessee was supposed to take due care for the monument for the next 25 years. The new function of the historic site planned by the lessor was specified as a training and recreation complex, however, since the entire complex was devastated, it was obvious that it could not perform such a role from the start. Shortly after the commencement of use, the lessee wreaked massive havoc on the complex, including damages to the palace, as well as performed illegal felling of trees, including historical ones that had survived the

użytkownika dzierżawca dokonał ogromnych zniszczeń, w tym uszkodzeń samego pałacu, jak również nieuprawnionych wycinek drzew, także historycznych, którym udało się przetrwać w 2011 roku wicher. Na skutek reakcji służb konserwatorskich doprowadzono do rozwiązania umowy z dzierżawcą dnia 30 listopada 2015 roku, pozbawiono go możliwości dalszego użytkowania obiektu, a w sprawie zniszczeń wszczęto postępowanie egzekucyjne. Taki przebieg wydarzeń można było jednak przewidzieć i nie narażać zabytku na kolejne degradacje. Właściwą opiekę zapewniłby świadomy celu użytkownik, jak też długoplanowe działania, niestety wymagające wielkich nakładów i profesjonalnych prac konserwatorskich. W sytuacji dzierżawy nastawionej na zysk i swoistą eksploatację obiektu stało to pod dużym znakiem zapytania.

Przykład Białaczowa pokazuje, że w sytuacji ogromnych zniszczeń niezwykle cennych dóbr kultury winna być udzielona specjalna, celowa i profesjonalna pomoc zewnętrzna ze strony państwa, choćby doradztwo specjalistyczne w zakresie zabezpieczenia i zachowawczej konserwacji założenia ogrodowego. Pozostawienie tego niezwykle skomplikowanego zadania wojewódzkiemu urzędowi ochrony zabytków i administratorowi obiektu, bo za takiego należy w tym przypadku uznać Starostwo Powiatowe w Opocznie, w sytuacji rzeczywistego braku użytkownika, wydaje się co najmniej niewłaściwe, choćby ze względu na złożoność pojawiających się problemów oraz ogromne koszty prac ratowniczych, a następnie konserwatorskich. Gdy obiekt ma uregulowaną sytuację prawną, urząd konserwatorski zazwyczaj zyskuje sprzymierzeńca w postaci właściciela zabytku, żywołtnie zainteresowanego jak najbardziej skutecznym procesem rewaloryzacji. W przypadku Białaczowa sytuacja na tym właśnie poziomie jest złożona. Ponieważ dawni właściciele pragną obiekt odzyskać, dzierżawa zespołu na 25 lat rozwiązuje problem jedynie z punktu widzenia starostwa, lecz bardzo komplikuje przeprowadzenie prawidłowego procesu rewaloryzacji.

Ponadto przypadek Białaczowa pokazuje, jak wiele problemów nie zostało właściwie rozwiązanych z powodu obowiązujących procedur, które nie przewidują sytuacji tak wyjątkowych. Przygotowanie scenariuszy postępowania konserwatorskiego w sytuacjach zniszczenia parku czy też innego zabytku nieruchomego na skutek klęski żywiołowej (wichury, powodzi, pożaru)

whirlwind in 2011. Upon reaction by public services for monuments' protection, the contract with the lessee was terminated on 30 November 2015, the lessee was deprived of the possibility to use the complex and the enforcement procedure was instigated concerning the destruction. Such a course of events could have been forecasted, which would prevent the site from exposure to further degradation. Adequate care would have been provided by somebody aware of the character of the place as well as by long-term actions, unfortunately requiring massive outlays and professional approach to conservation works. Bearing in mind a profit-oriented situation, aimed at exploiting the object of lease, the provision of care must have been of questionable quality.

The example of Białaczów shows that in a situation of gigantic damage to historic sites of exceptional value, special, purpose-oriented and professional state aid should have been granted, in the form of at least specialist counselling as regards safety and preventive conservation of the garden complex. Leaving this extremely complicated task to the Regional Monument Inspectorate and the administrator of the property (Starost's Office of the Poviát in Opoczno in the light of an actual lack of user) seems highly improper, only to mention the complexity of appearing problems and giant costs of first repairs and, as next step, conservation works. If a site has an unregulated legal situation, the monument inspectorate usually gains an ally in the monument owner, who is substantially interested in the most efficient revalorisation process possible. As regards Białaczów, the situation at this very level is not simple. Since the previous owners wish to regain the complex, leasing it for 25 years solves the problem only from the point of view of the Starost's Office, however, it makes the performance of a proper revalorisation process highly complicated.

Moreover, the case of Białaczów shows how many problems have been solved improperly due to existing procedures that fail to provide for such extraordinary incidents. Scenarios for monument protection when a park or another immovable monument is destroyed by a natural disaster (storm, flood, fire) should be prepared and sent as a circular to all monument protection inspectorates. Simplified procedures allowing rapid response are necessary; monument protection inspectorates should also have lists of verified,

powinno być opracowane i wprowadzone jako okólnik do wszystkich urzędów konserwatorskich. Konieczne są uproszczone procedury pozwalające na szybkie reagowanie, w urzędach konserwatorskich powinny być też przygotowane listy sprawdzonych i posiadających kwalifikacje i doświadczenie firm oraz specjalistów mogących nieść szybką pomoc zabytkowi. W tym wypadku bowiem długotrwałe procedury przetargowe z wyborem najtańszego oferenta są oczywistą pomyłką.

Konieczne jest także sformułowanie zasad udzielania pomocy finansowej przez państwo zabytkom znajdującym się w sytuacjach kryzysowych. W przypadku Białaczowa przyznanie Starostwu Powiatowemu w Opocznie na ratowanie obiektu jedynie pomocy finansowej z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi, przeznaczonej na prace porządkowe (*de facto* na wycinkę i wywiezienie drzew powalonych i zniszczonych) oraz sfinansowanie dokumentacji projektowej rewaloryzacji parku (notabene niewłaściwie nazwanej rewitalizacją) w zakresie wymaganym w stosunku do obiektów znajdujących się w tzw. sytuacji normalnej, gdzie czynnik czasu i złożoności prac nie gra tak istotnej roli, jest co najmniej niesatysfakcjonujące.

Kolejna uwaga dotyczy wspomnianej już konieczności opracowania wytycznych dotyczących zakresu problemowego wymaganej dokumentacji projektowej, która w sytuacji podobnej do zaistniałej w Białaczowie powinna stanowić profesjonalne studium działań konserwatorskich określające strategię i fazy prac, z wyartykułowaniem działań najważniejszych

qualified and experienced firms and specialists who could quickly assist at rescuing the monument. In this case, long-lasting tender procedures providing for the selection of a cheapest bidder represent an obvious mistake.

Rules of providing financial assistance to monuments in crisis by the state need to be formulated as well. In the case of Białaczów, granting the Starost's Office of the Poviát in Opoczno financial assistance from the Regional Fund for Environmental Protection and Water Management in Łódź only for ordering purposes (*de facto* for felling and removing broken and dam-

aged trees) and financing the design documentation of the park revalorisation (*nota bene* improperly called revitalisation) in the scope required for a site in regular condition, where time and complexity of works do not play such a significant role, is at least unsatisfactory.

Another remark concerns the above-mentioned need to formulate guidelines concerning the scope of issues covered by the required design documentation, which in a situation similar to the one in Białaczów should represent a professional monument protection study, defining a strategy and phases of works, articulating the most important ones to be performed in the initial stage and outlining a precise schedule of further actions. At the same time, additional circumstances should be appropriately noticed and made use of, such as an unexpected clearing of the land that allows conducting studies that were previously found too difficult. In the case of Białaczów, stripping the land of the layer of plants allowed, among others, the detailed studies and analysis of the water system, terrain as well as archaeological research which can give us more information about the historic complex. It is worth mentioning a study of phytocoenosis (its dynamics, stability and structure), that could help the

16. Uszkodzone ogrodzenie parkowe wkrótce po wichurze, widok od południa, 2011

16. Damaged park fencing, shortly after the storm, view from the south, 2011

17. Samorodne kompozycje roślinne trzy lata po zniszczeniach spowodowanych przez wichurę, 2014

17. Autonomous plant compositions three years after the destruction caused by the storm, 2014

do wykonania w początkowym okresie zabezpieczania zabytku, oraz rzeczowym harmonogramem dalszych robót. Jednocześnie powinny być w sposób właściwy dostrzeżone i wykorzystane zaistniałe dodatkowe okoliczności, na przykład nieoczekiwane odsłonięcie terenu umożliwiające przeprowadzenie badań dotychczas trudnych do wykonania. W przypadku Białaczowa starcie z powierzchni ziemi warstwy roślin umożliwiło między innymi szczegółowe badania i analizy funkcjonowania układu wodnego, ukształtowania terenu, ale także badania archeologiczne, które mogą pogłębić wiedzę o obiekcie. Warto wspomnieć o badaniach

fitocenozy (jej dynamiki, stabilności, jak też struktury), co z kolei mogłoby pomóc w profesjonalnym przygotowaniu odnowień runa parkowego i generalnie szaty roślinnej parku. Wyniki wszystkich tych badań z pewnością pomogłyby w projektach opracowywanych na potrzeby prowadzenia konkretnych działań, poza tym wniosłyby wiele do naszej wiedzy na temat procesów zachodzących w tej grupie zabytków.

W tym kontekście wymóg opracowania projektu budowlanego parku, spełniającego wymagania ustawowe tej formy dokumentacji¹³, bez stosownych, poprzedzających go badań i analiz jest nieporozumieniem na obecnym etapie zniszczenia obiektu i wobec braku perspektyw na środki umożliwiające kompleksową rewaloryzację. Warto w takich sytuacjach określić, czy realne jest zrealizowanie kompleksowej rewaloryzacji parku i stosownie do warunków przygotować odpowiednią strategię działań konserwatorskich oraz ich kosztorys.

Podsumowanie

W chwili obecnej należy stwierdzić, że pięć lat, które minęło od prawdziwego dramatu, jaki dotknął zespół w Białaczowie, to czas w dużym stopniu stracony.

Od momentu powstania zniszczeń wykonano następujące prace:

- naprawiono uszkodzenia budynków i ogrodzenia powstałe na skutek trąby powietrznej;
- udokumentowano zniszczenia drzewostanu i usunięto z terenu parku wiatrolomy, pozostało jednak wiele drzew, które ze względu na uszkodzenia nie

profesjonalnego odnowienia parku podrostu i roślinności. Wyniki wszystkich tych badań z pewnością pomogłyby w projektach opracowywanych na potrzeby prowadzenia konkretnych działań, poza tym wniosłyby wiele do naszej wiedzy na temat procesów zachodzących w tej grupie zabytków.

In this context, the requirement of preparing a construction design that on the one hand meets the statutory requirements for this form of documentation¹³, but on the other hand, does not provide for relevant studies and analyses prior to its implementation, is a misconception, taking account of the site's devastation and lack of perspectives for obtaining funds allowing a comprehensive revalorisation. In such situations, it is worth determining whether it is possible to execute a comprehensive revalorisation of the park and prepare a realistic strategy of conservation works, taking due account of the conditions, and the estimated budget.

Conclusion

Currently, we have to say that five years that passed from the true disaster that struck the Białaczów complex was the time wasted to a great extent.

The following works have been completed since the destruction:

- damages to buildings and fencing arising from the whirlwind have been removed;
- damaged trees have been documented and windbreaks have been removed from the park; however,

rokuje dobrze – powinny być one poddane jak najszybszym pracom sanitarnym i pielęgnacyjnym;

- opracowano projekt budowlany rewitalizacji parku (il. 16, 17).

Park jest w krytycznym stanie pod względem czytelności historycznej kompozycji, a jej najważniejsze składowe (drzewostan, architektura ogrodowa) ulegają dramatycznej degradacji. Dokumentacja projektowa w postaci zakończonego w 2015 roku i uzgodnionego wielobranżowego projektu budowlanego jest daleka od oczekiwanej¹⁴, nie wskazuje bowiem, jak należy prowadzić prace rewaloryzacyjne parku, nie uwzględnia nawet ich harmonogramu. Dochodzi do tego trudna sytuacja prawna obiektu – w oczekiwaniu na nowego użytkownika cały zespół ze skąpyimi resztkami uszkodzonego drzewostanu porasta samosiewami. Jednocześnie zmieniły się znacznie warunki mikroklimatyczne i świetlne (poprzez likwidację partii drzew runo parkowe jest znacznie lepiej oświetlone), wkraczają nowe rośliny – natura próbuje się odradzać, ale czyni to na własnych prawach, zacierając resztki kształtowanego przez wieki ogrodu. Niestety, brak podstawowej pielęgnacji parku od 2011 roku pogłębia zły stan obiektu. Starostwo wydzierżawiło cały zespół w stanie wymagającym natychmiastowych prac konserwatorskich. Zarówno w pałacu i oficynach, jak i w obrębie parku należało pilnie takie prace przeprowadzić, poczynawszy od renowacji układu wodnego po zachowawczą konserwację starodrzewu. Dzierżawca – co nie trudno było przewidzieć – nie miał jednak w planie ratowania zabytku lub też nie był do tego w żaden sposób przygotowany, a zniszczenia, jakich dokonał w przeciągu niespełna roku (zanim zerwano umowę dzierżawną) pogłębiły tylko degradację całego założenia. Kolejne konieczne prace to jak najszybsza rekonstrukcja „szkieletowych” układów kompozycji roślinnej, konserwacja obiektów architektury ogrodowej, a w przyszłości prawdopodobnie także niezbędne adaptacje, jednak te powinny być uzależnione od nowej, względnie stałej już funkcji obiektu. Niestety, ta docelowa funkcja wciąż nie jest znana, a osierocony i bardzo zubożony zespół w Białaczowie czeka na troskliwego i świadomego gospodarza. ■

plenty of trees in bad condition have remained – they should be subject to urgent sanitary and care works;

- construction design of the park revitalisation has been prepared (fig. 16, 17).

The park is in a critical state as regards clarity of the historic composition, while its most important components (trees, garden architecture) undergo dramatic degradation. Design documentation in the form of construction plan completed in 2015 is far from expected¹⁴, since it does not indicate how the revalorisation works should be conducted and does not provide their schedule. Difficult legal situation of the complex adds to the grim image – the entire site with its sparse trees awaits a new user and becomes covered with self-seeding plants. Moreover, microclimatic and light conditions have changed greatly (as a result of elimination of trees, the undergrowth is a lot more illuminated); therefore, new plants encroach on the undergrowth. The nature tries to recover on its own terms, thus eradicating the remains of the garden shaped by centuries. Sadly, the lack of basic care since 2011 has only worsened the condition of the historic site. The Starost's Office leased the entire complex in a state that required immediate conservation works. Such works should have been urgently performed, both in the palace and outbuildings and in the park area, starting from renovating the water system, to preventive conservation of old trees. The lessee – which could have been easily foreseen – did not plan to rescue the park or was completely unprepared to do so, whereas the damages he had done for less than a year (before the lease contract was terminated) only exacerbated the monument's degradation. Another set of necessary works include the urgent reconstruction of “skeleton” layouts of plant composition, conservation of garden architecture and necessary adaptations in the future; however, these should depend on the new and preferably constant function. Unfortunately, the future function one remains unknown and an orphaned and depleted complex in Białaczów still awaits a caring and conscious host. ■

Dr hab. Małgorzata Milecka, prof. nadzw. Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, absolwentka Wydziału Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Obecnie kierownik Katedry Projektowania i Konserwacji Krajobrazu na Wydziale Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Od 2012 r. jest członkiem ICOMOS, gdzie działa w Komisji Architektury Sakralnej. Prowadzi badania krajobrazu zespołów klasztornych. Jest autorką ponad 80 publikacji naukowych w monografiach zbiorowych i czasopismach naukowych oraz jednej monografii autorskiej, a także ponad 200 dokumentacji obiektów architektury krajobrazu, w tym znacznej grupy założeń zabytkowych. Liczne jej projekty zostały zrealizowane, a wiele z nich zostało nagrodzonych.

Małgorzata Milecka, Dr. HDR, Professor of the University of Life Sciences in Lublin; graduate of the Faculty of Horticulture, Biotechnology and Landscape Architecture of the Warsaw University of Life Sciences. Currently works as the Head of the Department of Landscape Design and Conservation at the Faculty of Horticulture and Landscape Architecture of the University of Life Sciences in Lublin. Since 2012 she has been a member of ICOMOS, where she is active in the Sacred Architecture Commission. She is involved in research on the landscape of monastery complexes. She has published over 80 academic papers in collective monographs and scientific magazines as well as one authorial monograph, plus over 200 documentations of landscape architecture sites, including a large group of historic complexes. Plenty of her projects have been executed and some of them have received awards.

Przypisy

- 1 <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu> [data dostępu: 10.06.2016].
- 2 Z badań krajowych wymienił tu należy cztery wymienione na stronie Ministerstwa Środowiska następujące programy badawcze, <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/projekty-badawcze> [data dostępu: 10.06.2016]: „Program Wieloletni IUNG-PIB, zadanie 1.1. System informacji o wpływie zmian klimatycznych na rolnictwo oraz metodach adaptacji”; „System Monitoringu Suszy Rolniczej w Polsce (SMSR), realizowany na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi od 2007 roku. IUNG-PIB”; „Adaptacja wrażliwych sektorów i obszarów Polski do zmian klimatu do roku 2070 (KLIMADA) IOS-PIB na zlecenie Ministra Środowiska (2011-2013)”; „Ocena wpływu zmian klimatu na stan zdrowia społeczeństwa w różnych regionach Polski oraz prognoza do roku 2100 OPUS Projekt NCN K. Błażejczyk IGiPZ PAN (2011-2014)”.
- 3 <http://klimada.mos.gov.pl/adaptacja-do-zmian-klimatu/krajowa-polityka-adaptacyjna> [data dostępu: 10.06.2016].
- 4 W prezentacji wyników badań programu KLIMADA, [gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu](http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu) [data dostępu: 10.06.2016], w rozdziale poświęconym skutkom zmian klimatycznych, dotyczącym wpływu na lasy, możemy przeczytać: „Skutki zmian klimatu dla lasów prawdopodobnie obejmą zmiany w zakresie stanu i produktywności lasów oraz zasięgu geograficznego niektórych gatunków drzew. Ponadto zaburzenia w powierzchni obszarów leśnych spowodują pożary i szkodniki”.
- 5 Od 2005 r. wystąpiło w Polsce 11 huraganów (przede wszystkim w latach 2009, 2011 i 2012), w których prędkości wiatru okresowo przekraczały 30-35 m/s. Najwyższą zarejestrowaną prędkością wiatru (z wyjątkiem obszarów górskich) w latach 1971-2005 była wartość 48 m/s, odnotowana 6 listopada 1985 r. w Bielsku-Białej. Najbardziej narażone na wiatry huraganowe są środkowa i wschodnia część Pobrzeża Słowińskiego, od Koszalina po Rozewie i Hel, oraz szeroki, równoleżnikowy pas polski północnej po Suwalszczyznę, rejon Beskidu Śląskiego, Beskid Żywieckiego, Pogórza Śląskiego i Podhala oraz Pogórza Dynowskiego, centralna część Polski z Mazowszem i wschodnią częścią Wielkopolski. Trąby powietrzne

Endnotes

- 1 <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu> [accessed on: 10.06.2016].
- 2 As regards domestic studies, we need to list four research programmes included on the website of the Ministry of Environment: <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/projekty-badawcze> [accessed on: 10.06.2016]: “Multiannual Programme IUNG-PIB, task 1.1. Information system of climate change impact on agriculture and adaptation methods;” “Agricultural Drought Monitoring System in Poland” (SMSR), executed upon commission of the Ministry of Agriculture and Rural Development since 2007. IUNG-PIB;” “Adaptation of sensitive sectors and areas of Poland to climate change till 2070 (KLIMADA) IOS-PIB, upon the commission of the Minister of Environment (2011-2013);” “Assessment of impact of climate change on health of population in various regions of Poland and forecast until 2100, OPUS Project, NCN, K. Błażejczyk, IGiPZ PAN (2011-2014).”
- 3 <http://klimada.mos.gov.pl/adaptacja-do-zmian-klimatu/krajowa-polityka-adaptacyjna> [accessed on: 10.06.2016].
- 4 In a presentation of the results of the KLIMADA programme, [gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu](http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu) [accessed on: 10.06.2016], a chapter devoted to effects of climate change concerning forests includes the following opinion: “Effects of climate change on forests will probably include changes in the status and productivity of forests and geographic scope of certain tree species. Moreover, disturbances in the area of forests will be caused by fires and pests.”
- 5 11 hurricanes have occurred in Poland since 2005 (mainly in the years 2009, 2011 and 2012), during which the wind speed temporarily exceeded 30-35 m/s. The highest recorded wind speed (except for mountain areas) in the years 1971-2005 amounted to 48 m/s and was observed on 6 November 1985 in Bielsko-Biala. Areas most exposed to hurricanes include a central and eastern part of the Słowińskie Coastland between Koszalin and Rozewie, Hel and a broad, latitudinal strip of northern Poland including Suwałki region, Beskid Śląski, Beskid Żywiecki, Pogórze Śląskie and Podhale as well as Pogórze Dynowskie, central part of Poland including Mazovia and an eastern part of Wielkopolska. Whirlwinds

w miesiącach od czerwca do sierpnia (najczęściej w sierpniu) występują na obszarze kraju w godzinach okołopołudniowych i zdarzają się średnio około sześć razy w roku, przy czym w ostatnich latach ich częstość wzrosła. W trąbach powietrznych wiatr osiąga prędkości od 30 do 120 m/s, powodując ogromne szkody. W skali kraju obserwuje się systematyczny wzrost częstości występowania tego zjawiska. Wyniki monitoringu trąb powietrznych wskazują, że najczęściej występują one w rejonie Wyżyny Małopolskiej i Lubelskiej, sięgając szerokim pasem o kierunku SW-NE przez obszar Wyżyny Kutnowskiej, Mazowsza, aż po Podlasie i Pojezierze Mazurskie, <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/tendencje-zmian-klimatu> [data dostępu: 10.06.2016].

- 6 Ochrona parku, poza wpisem do rejestru zabytków, jest zapisana w obowiązującym planie zagospodarowania przestrzennego gminy Białaczów (Uchwała Rady Gminy Białaczów z dn. 10.10.2002 r. nr XXXVI/204/2002), który ustanawia strefę ścisłej ochrony konserwatorskiej zespołu pałacowo-parkowego „A2” i wprowadza zapisy dotyczące zasad w niej obowiązujących.
- 7 Pałac typologicznie nawiązuje do pałaców klasycystycznych w typie podłużnym, którego wzorcowym przykładem jest pałac w Siernikach. Pałac uzupełniony został przez galerie arkadowe, z których jedna łączy się z oficyną, tworząc w ten sposób założenie typu palladiańskiego o nie w pełni zrealizowanym programie (brak oficyny zachodniej). Typ ten spopularyzowany został w Polsce w 2. poł. XVIII w. i w literaturze przedmiotu określany jest jako założenie palladiańskie względnie założenie pałacowe typu palladiańskiego, za: T.S. Jaroszewski, *O niektórych problemach architektury polskiej przełomu XVIII i XIX w.*, [w:] *Romantyzm. Studia nad sztuką drugiej połowy wieku XVIII i wieku XIX. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, listopad 1963, Warszawa 1967.
- 8 Jednakże sądząc z jego treści, pochodzący z połowy XIX w.
- 9 W jego obrębie znajdują się prawdopodobnie pierwotny wcześniejszego założenia, możliwe, że renesansowego, współczesnego budowlu, której relikw znajduje się na Wyspie Kochanowskiego.
- 10 Pergolę zaprojektował w 1924 r. Jan Ostrowski, architekt krakowski, zięć Anny i Zygmunta Broel-Platerów, z okazji 25-lecia ich ślubu.
- 11 Jedną ze strug jest nieczynna, bowiem koryto zostało zasypane; w postulatach konserwatorskich wnioskowano, aby usprawnić zachodnie koryto strugi.
- 12 Problem ten poruszyłam w artykule *Ochrona autentyczności czy palimpsest – dylematy w procesie rewaloryzacji zespołu ogrodowego w Białaczowie*, „Architectus” 2016, nr 1, s. 31-47.
- 13 Rozumieć przez to należy uzgodniony projekt budowlany dla wszystkich branż (w tym projekt zagospodarowania terenu, projekt układu wodnego, projekty budowlane małej architektury, dróg, mostków, a także nasadzeń), operat i pozwolenie prawne na prace wodne, ponadto kosztorysy i specyfikacje techniczne wykonania i odbioru prac dla wszystkich tych branż.
- 14 Dokumentacja projektowa rewaloryzacji parku powinna być profesjonalnym, wielowątkowym programem jego ratowania, od jej poprawności w dużym stopniu zależy powodzenie działań. W obecnym układzie niestety prace konserwatorskie wykonywane na podstawie wielu wadliwie przygotowanych dokumentacji bardziej szkodzą parkom niż im pomagają, stąd też konieczne wydaje się zdefiniowanie kluczowych ich zakresów. Jednoetapowe, pospieszne wykonywanie projektów

occur between June and August (most frequently in August) at around noon and are observed about six times a year on average, while in recent years their frequency has increased. Wind speed in whirlwinds reaches 30-120 m/s, causing massive damages. A systematic increase in the frequency of this phenomenon has been observed throughout Poland. Results of whirlwind monitoring indicate that this phenomenon occurs most often in the area of Małopolska and Lubelska Highland, stretching with a broad strip in the SW-NE direction through Kutnowska Highland and Mazovia to reach Podlachia and Masurian Lakeland, <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/tendencje-zmian-klimatu> [accessed on: 10.06.2016].

- 6 Protection of the park, apart from the entry to the register of monuments, is recorded in a binding spatial development plan for Białaczów commune (Resolution of the Board of Białaczów Commune of 10 October 2002, No. XXXVI/204/2002), which sets a strict monument inspection zone of the palace and park complex “A2” and introduces provisions concerning rules applicable within this zone.
- 7 Typologically, the palace is reminiscent of Classicist palaces of an elongated type; its model example is the palace in Sierniki. The palace was supplemented by arcaded galleries, one of which is connected with an outbuilding, thus creating a Palladian complex with an incompletely executed programme (lack of western outbuilding). This type gained popularity in Poland in the 2nd half of the 18th century and is referred to in the source literature as a Palladian complex or a Palladian-type palace complex; after: T.S. Jaroszewski, *O niektórych problemach architektury polskiej przełomu XVIII i XIX w.*, [in:] *Romantyzm. Studia nad sztuką drugiej połowy wieku XVIII i wieku XIX. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, listopad 1963, Warszawa 1967.
- 8 However, as it seems from the content, it dates back to the mid-19th century.
- 9 Within the park, the remnants of an earlier complex are found, perhaps from the Renaissance period and contemporary to the building whose relic remained on the Kochanowski Island.
- 10 The pergola was designed in 1924 by Jan Ostrowski, an architect from Krakow, son-in-law of Anna and Zygmunt Broel-Plater, to commemorate the 25th anniversary of their marriage.
- 11 One of the streams is motionless, since the bed was filled with rubble; the conservation postulates call for the tidying up of the western stream bed.
- 12 I have focused on this problem in the article titled *Ochrona autentyczności czy palimpsest – dylematy w procesie rewaloryzacji zespołu ogrodowego w Białaczowie*, „Architectus” 2016, No. 1, p. 31-47.
- 13 By this we mean a construction design agreed by all sectors involved (including the land development design, water system design, construction designs concerning landscape architecture, routes, bridges and plantings), valuation report and water permit, plus cost estimates and technical specifications for the performance and acceptance of all individual works.
- 14 Design documentation of the park revalorisation should be a professional, multi-threaded programme for rescuing the park; success of undertaken actions depends to a great extent on its correctness. Regrettably, in a current situation conservation works performed on the basis of numerous wrongly

budowlanych wszystkich elementów zagospodarowania parku (zazwyczaj tylko takimi dokumentacjami są zainteresowani inwestorzy, bowiem takie obowiązki nakłada na nich obecna regulacja prawna, tj. obowiązek wykonania projektu budowlanego inwestycji), włącznie z detalem ogrodowym, jak ławka czy kosz (najczęściej pozyskanym z oferty internetowej), jest zdecydowanie mniej istotne niż poprawne rozpoznanie i precyzyjne zaprojektowanie głównych elementów kompozycji – ukształtowania terenu, układu wodnego, sieci dróg czy też głównych masywów nasadzeń budujących „szkielet” kompozycyjny parku – oraz zobaczenie wszystkich tych składowych w całości kształcie złożonych związków funkcjonalnych, społecznych czy ekologicznych. Tym częściom dokumentacji należy poświęcić najwięcej uwagi, niestety elementy te rzadko są choćby fragmentem analiz. Zastąpiły je rozbudowane i mechanicznie powielane specyfikacje techniczne i sztapowe opisy projektów budowlanych. Projektanci procesów rewaloryzacji historycznych parków i ogrodów powinni zdecydowanie odejść od „budowlanego”, a przede wszystkim „modernizacyjnego” widzenia działań konserwatorskich na rzecz zdecydowanego pochylenia się nad wielopłaszczyznową ochroną – w pierwszej kolejności pielęgnacją i konserwacją autentyczności dzieła ogrodowego. Natomiast jego rekonstrukcja i – uzasadniona, niezbędna dla życia zabytku – adaptacja powinny być wyborem świadomym i popartym badaniami źródłowymi oraz winny być nieszkodliwe przyrodniczo i kulturowo.

prepared documents will do more harm to the park, therefore defining key scope thereof seems indispensable. Single-stage, hasty preparation of construction designs for all park development components (investors are usually interested in only such types of documentation, since the applicable legal regulations impose such obligations on them, i.e. a duty of preparing a construction design of an investment), including garden details, such as bench or rubbish bin (most often acquired through the Internet), is definitely less significant than proper identification and precise design of main components of the composition – terrain, water system, route network or main groups of plantings creating a “backbone” of the park’s composition – as well as seeing these components in the entirety of complex functional, social or ecological relationships. Attention should be paid to those parts of the documentation, however, they barely represent even a fragment of analyses. They have been replaced by elaborate and mechanically repeated technical specifications and one-size-fits-all descriptions of building designs. Designers of historic park and garden revalorisation should definitely depart from perceiving conservation works as “construction” and, above all, “modernisation” works, and instead focus on a multi-layered protection – tending and preservation of an original historic garden in the first place. Reconstruction and justified adaptation that is necessary for the monument’s survival should represent an informed choice backed by source analyses and should in no way be harmful in a natural and cultural sense.

Bibliografia / Bibliography

- Bobrowski P., Traczyński E., *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. Zespół pałacowo-folwarczny w Białaczowie*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, mps, Warszawa 1994.
- Brzozowski J., *Inwentaryzacja zieleni parku Pałacu Platerów w Białaczowie*, PKZ Kielce, 1976.
- Ciołek G., *Ogrody polskie*, Warszawa 1954.
- Ciołek G., *Rejestr ogrodów polskich*, z. 3, Warszawa 1965.
- Dokumentacja z wizji lokalnej przeprowadzonej w dniach 24.07.2011 i 14.08.2014.
- Jaroszewski T.S., *O niektórych problemach architektury polskiej przełomu XVIII i XIX w.*, [w:] *Romantyzm. Studia nad sztuką drugiej połowy wieku XVIII i wieku XIX. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, listopad 1963, Warszawa 1967.
- Kotnowska Z., Smockiewicz L., Smockiewicz K., *Ewidencja zabytkowego parku i alei modrzewiowej. Białaczów*, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Łódź 1989.
- Krzepela J., *Księga rozsiedlenia rodów ziemiańskich w dobie jagiellońskiej. Część I: Małopolska*, tom 1, Kraków 1915.
- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Białaczów, Uchwała Rady Gminy Białaczów z dn. 10.10.2002 r. nr XXXVI/204/2002.
- Milecka M., *Białaczów – małe miasto z wielką perspektywą?*, [w:] Wierzbicka B. (red.), *Miasto z widokiem na wieś*, Warszawa 1997.
- Milecka M., *Ewidencja zabytkowej zieleni parku w Białaczowie*, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Tomaszów Mazowiecki 2008.
- Milecka M., *Ochrona autentyczności czy palimpsest – dylematy w procesie rewaloryzacji zespołu ogrodowego w Białaczowie*, „Architectus” 2016, nr 1.
- Miłoszewski S., fragment pomiaru sytuacyjno-wysokościowego ogrodu, 1958, AGAD, zbiory kartograficzne, sygn. 553-5, negatyw planu w PP PKZ O. Kielce, nr neg. 25 957.
- Miłoszewski S., *Plan sytuac.-wys. parku w Białaczowie – 1958 r.*, Teki Ciołka nr 195, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- Persak M., *Studium rewaloryzacji Białaczowa. Praca dyplomowa wykonana pod kierunkiem dr hab. T. Zarębskiej i mgr. inż. arch. M. Szwedzińskiego*, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Warszawa 1986.

Pietrzak J., *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, zespół pałacowo-parkowy w Białaczowie*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Warszawa 1994.

Pstrokoński A., *Plan dóbr białaczowskich – 1886 r.*, AGAD, zbiory kartograficzne, negatyw w PP PKZ O. Kielce.

Silski W., *Inwentaryzacja zieleni w parku w Białaczowie*, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Kielce 1974.

Werbena Art., sp. z o.o., *Inwentaryzacja dendrologiczna i projekt gospodarki drzewostanem zabytkowego parku w Białaczowie*, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Warszawa 2012.

Żurowska-Gangi M., *Białaczów – założenie parkowe. Dokumentacja naukowo-historyczna wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach i Piotrkowie Trybunalskim*, mps w WUOZ w Łodzi – Delegaturze w Piotrkowie Trybunalskim, Kielce 1977.

Źródła internetowe

KLIMADA, gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/konsekwencje-zmian-klimatu [data dostępu: 10.06.2016].

KLIMADA, <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/projekty-badawcze> [data dostępu: 10.06.2016].

KLIMADA, <http://klimada.mos.gov.pl/zmiany-klimatu-w-polsce/tendencje-zmian-klimatu> [data dostępu: 10.06.2016].